

(רייטשן, 'פולנים, או 'אוסטרים': דילמת הזהות של יהודי גליציה (1851-1848)

Author(s): רחל מנקין

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ג (תשס"ג), pp. 223-262

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039305>

Accessed: 28/11/2011 05:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

'דייטשן', 'פולנים' או 'אוסטרים'?

דילמת הזהות של יהודי גליציה (1851–1848)

מאת רחל מנקין

בשנת 1905, בהיותו בן שבעים וארבע, העלה פייבוש שמלקס על הכתב את סיפור חייו עבור בני משפחתו. בשלהי שנת 1847, הוא מספר, בהיותו כבר יתום מאב, עבר להתגורר אצל אחיו, שכיהן אז כרבה של ז'ורבנו (Żurawno) שבמזרח גליציה. הימים היו ימי ערב המהפכה ובאוור כבר הורגש מתח מסוים:

היו דיבורים רבים על פוליטיקה. התחלתי לקרוא עיתונים ולהתעניין בפוליטיקה. במהלך חודש מרס כבר הייתי חבר מפלגה רשום. האציל שאדמות ז'ורבנו היו שייכות לו, קתולי אדוק, ערך נשף באחד הימים הרי הגורל של חודש מרס. הוא הזמין גם יהודים אחדים שהיו בעלי מעמד בקהילה. כמה ימים לאחר מכן הוא שלח הזמנות לסעודת הודיה ותפילה בכנסייה כדי לחגוג את הענקת החוקה החדשה. יהודים רבים, מהחשובים שבקהילה, מצאו לנכון להשתתף באירוע. הדבר הזה עורר התמרמרות רבה בקרב האורתודוקסים. אני בחרתי להצטרף אל הליברלים. אני יכול לקבוע שמאותו יום התנתקתי לגמרי מן האורתודוקסיה ומכל המנהגים הדוקדניים והקפדניים של הדת (הדגשה במקור).¹

על תגובה דומה לרפורמות של חודש מרס אפשר ללמוד גם מידיעה מן העיר ברודי שהופיעה בעיתון היהודי הווינאי *Oesterreichisches Central Organ für Glaubensfreiheit, Cultur, und Literatur der Juden*. מיד בהיוודע דבר הרפורמות גילו מרבית יהודי העיר הפולנים את זקניהם הארוכים והחליפו את לבושם היהודי-הפולני בלבוש צרפתי מודרני.² הלבוש המודרני היה, כמובן, אחד מסימני ההיכר של יהודים ליברלים. שמלקס ויהודי ברודי בחרו להצטרף אל אותו מחנה בחברה היהודית שהתייצב בשנת 1848 שכם אל שכם עם הפולנים. מחנה זה היה מורכב מיהודים שראו את עצמם בשנים

1 ראו: P. Schmelkes, *The Story of my Life's Joys and Sorrows*, Leo Baeck Institute, New York, ME/ 571, p. 3

2 ראו: *Oesterreichisches Central Organ für Glaubensfreiheit, Cultur, und Literatur der Juden*, Wien 1848, p. 47. בלבן מדבר על הורדת הלבוש המסורתי כעל עובדה ידועה: 'כאשר יהודים רבים הורידו באחת את הקפוטות ואת הפאות, בשנת 1848, הכריזו ברנשטיין (ראו עליו בהמשך) חרם חברתי פורמלי על ה"דאטשן" הללו'. ראו: M. Bałaban, *Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868*, Lwów 1914, p. 133

שטרם המהפכה (Vormärz) כ'דייטשן', כלומר כ'גרמנים' ולא כ'פולנים'. מה היה בהם באירועי מרס 1848 שגרם לשינוי בוהות הזאת? במי תמכו היהודים שלא הסירו את הסממנים ה'פולנים' החיצוניים? והפולנים עצמם, כיצד הם התייחסו לשותפות החדשה עם שכניהם היהודים? בעמודים הבאים אנסה להשיב על השאלות הללו על פי שני סוגי מקורות: מקורות יהודיים שנכתבו למען יהודים, כמו פמפליטים פוליטיים, מאמרים פובליציסטיים, שירים ודרשות דתיות; ומקורות ממשלתיים, כמו דו"חות, תזכירים ופטיציות. מכיוון שקשה למצוא תיאור ממצה וכולל של אירועי המהפכה בגליציה,³ אסקור בהמשך גם את השתלשלות האירועים. המאמר עצמו יתייחס לאירועים במזרחה של גליציה, ובפרט בעיר למברג (Lemberg) לפחות עד שנת 1867, אחר כך Lwów והיום L'viv), שכן ההתפתחות ההיסטורית במערב גליציה ובקרקוב בירתה הייתה שונה מאשר במזרח גליציה, במיוחד במחצית הראשונה של המאה הי"ט, ויש לדון בכל אזור ואזור בנפרד.

א. יהודים 'גרמנים' ויהודים 'פולנים'

יהודי מזרח גליציה לא חשו צורך כלשהו לאמץ לעצמם זהות לאומית עד לאמצע המאה הי"ט, חרף העובדה שהם חיו תחת שלטון פולני כשבע מאות שנה לפני צירופה של גליציה לקיסרות ההבסבורגית (1772). עוד פחות מכך הם חשו צורך לאמץ לעצמם זהות לאומית פולנית. בתקופה הראשונה לצירופם לקיסרות הנהיג אמנם יוסף השני מדיניות של 'גרמניזציה', אך מטרתה לא הייתה להפוך אותם לגרמנים או לאוסטרים, אלא להפוך את הטריטוריה הסלאבית ואת תושביה לחלק אינטגרלי של הקיסרות ההבסבורגית.⁴ מאפייניה של מדיניות

3 ראו למשל: נ"מ גלבר, 'תולדות יהודי למברג', אנציקלופדיה של גלויות, ד: למברג, בעריכת נ"מ גלבר, ירושלים תשס"ז, עמ' 268–248; K. Grzybowski, *Galicja 1848–1914: Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Kraków 1959, pp. 5–16; M. Bałaban, *Żydzi w Austrii: za panowania cesarza Franciszka Józefa I. ze szczególnem uwzględnieniem Galicji 1848–1908*, Lwów 1909, pp. 12–22; F. Friedman, *Die galizischen Juden im Kampfe um ihre Gleichberechtigung (1848–1868)*, Frankfurt am Main 1929, pp. 52–76; I. Röskau-Rydel, *Kultur an der Peripherie des Habsburger Reiches: Die Geschichte des Bildungswesens und der kulturellen Einrichtungen in Lemberg von 1772 bis 1848*, Wiesbaden 1993, pp. 52–59; W. Häusler, 'Österreich und die Polen Galiziens in der Zeit des "Völkerfrühlings" (1830–1849)', *Polen Österreich: Aus der Geschichte einer Nachbarschaft*, eds. W. Leitsch & M. Wawrykowa, Wien 1988, pp. 125–180; H.H. Hahn, 'The Polish Nation in the Revolution of 1846–49', *Europe in 1848: Revolution and Reform*, eds. D. Dowe et al., New York 2001, pp. 170–183; J. Kořalka, L. Namier, 1848: ראו גם: 'Revolutions in the Habsburg Monarchy', *ibid.*, pp. 145–169; *The Revolution of the Intellectuals*, New York 1964, pp. 12–18, 20–23, 34–35

4 כך, למשל, שפת הלימוד בבתי הספר הכלליים הייתה גרמנית, כדי ליישם מדיניות חינוך אחידה בכל המונרכיה. ראו: רוסקאריידל, שם, עמ' 64–66. המדיניות הלשונית האוסטרית עד שנת 1848 לא הייתה מכוונת לגרמניזציה של הלא-גרמנים ולא נבעה מאיבה כלפיהם, אלא נועדה לשרת את הצרכים

זו היו לשוניים וכלכליים ולא לאומיים, כדי לתת לקיסרות צביון אחיד ובמיוחד לכונן בירוקרטיה יעילה. בלמברג התפתחה אמנם גם תרבות פולנית, אבל הטון השולט בעיר נותר זה הגרמני.⁵

העיר למברג הייתה מרכז האדמיניסטרציה האוסטרית של מזרח גליציה ועל כן העיר ה'גרמנית' ביותר מבין ערי גליציה, בפרט משום שהפקידים באו ברובם ממורביה, מבוהמיה ומאוסטריה. הפקידות הזאת הביאה אתה ללמברג תרבות וסגנון חיים בעלי ניחות גרמני בורגני, לדוגמה בהרגלי הקריאה, האכילה, הבילוי והלבוש, ועד מהרה אימצו לעצמם גם פולנים ויהודים תושבי העיר הרגלים אלה.⁶

ואולם, לא הכול היו בין המסתגלים. בחברה היהודית נוצרה הבחנה ברורה בין יהודים שהמשיכו לנהל את חייהם כמו בפולין שטרם החלוקה, היהודים ה'פולנים', לבין אלו שבחרו לאמץ את סגנון החיים החדש שהתגבש בגליציה בתקופה שאחרי החלוקה, ה'דייטשן' (או ה'דאטשן' בהגייה גליצאית). במונח 'דייטשן' כונו לראשונה המורים היהודים שהתקבצו מסביב להרץ הומברג, המפקח על בתי הספר היוזפיניים.⁷ הכינוי 'דייטש' התייחס לרוב ליהודי שקיצר את מעילו, לבש את מכנסיו מעל למגפיו ולא בתוכם, וקצץ את פאותיו. הוא גם תמך בהשכלה כללית פורמלית, ידע את השפה הגרמנית ולא פעם אף היה בעל השכלה פורמלית כלשהי. בעיני עצמם היו ה'דייטשן' אליטה מקצועית ותרבותית, ואילו בעיני יריביהם הם היו כופרים ומהרסי הדת.⁸ הכינוי 'פולני' התייחס ליהודי שהמשיך ללבוש את ה'חאלאט' (= הקפטן) ואת

הפרקטיים של הקיסרות. ראו: K. Frommelt, *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1848–1859*, Graz 1963, pp. 43–49, 133

5 על תאטרון, מוסיקה, עיתונות וספרות פולניים בלמברג במחצית הראשונה של המאה ה'י"ט ראו: רוסקא-רידל, שם, עמ' 324–235; ראו גם: W. Zawadzki, *Pamiętniki życia literackiego w Galicji*, Kraków 1961

6 על יהודים בתאטרון ראו: רוסקא-רידל, שם, עמ' 251; M. Weissberg, 'Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXI (1913), pp. 513–526, esp. p. 518

7 ראו: וייסברג, שם, עמ' 515–516. ראו גם: I. Bartal, "The Heavenly City of Germany" and Absolutism à la Mode d'Autriche: The Rise of the Haskalah in Galicia', *Toward Modernity: The European Jewish Model*, ed. J. Katz, New Brunswick 1987, pp. 33–42

8 בתיאור משנת 1851 מספרים הכותבים כי זר המבקר בלמברג לא יוכל שלא להבחין בכמאתיים יהודים הלבושים כגרמנים, מסתובבים בבתי קפה וקוראים לעצמם ליברלים אופוזיציונרים. ראו: מחאת יהודי טרנוב נגד התזכיר של הרב שמואל דויטש מסמבר, 16.7.1851, הארכיון הממלכתי בקרקוב (וואוול), AkrW, Teki Schneider, Kt. 1791 (בצילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM/7095), עמ' 285–290. מבקר שטייל בעיר בראשית שנות הארבעים מספר כי בלמברג אף נוסד בית קפה יהודי, ונהגו לבלות בו יהודים 'אלגנטיים'. ראו התיבור האנונימי: *Oesterreich im Jahre 1840: Ansichten eines österreichischen Staatsbürgers über Oesterreichs Fortschritte seit dem Jahre 1840*, II, Leipzig 1844, p. 254. לפי אחד הדיווחים, חיו בלמברג בסוף שנות הארבעים בין שבעת אלפים לשמונת אלפים משפחות יהודיות, ובהן למעלה מאלפים משפחות חסידיות של צדיקים שונים, ויותר ממאתיים משפחות שבמרס 1848 כבר התלכשו בלבוש 'גרמני'. המדוות גם

השטריימל, ואם הייתה לו השכלה כללית, היא נרכשה באופן בלתי פורמלי. שפתו של היהודי ה'פולני' הייתה יידיש.

בשנת 1840 נוסף גם מאפיין דתי לזהות ה'גרמנית', שכן ה'דייטשן' ביקשו למצוא לעצמם ולבני משפחותיהם מקום תפילה שיהלום את דרישותיהם האסתטיות. בעקבות זאת התארגנה בלמברג קבוצה של יהודים והחלה בהכנות לבניית בית כנסת משלה. עדות על תפיסתם העצמית של חברי הקבוצה הזאת ניתן למצוא באחת התעודות הקשורות לבניית בית הכנסת. בכותרתה נאמר: 'Verzeichnis der deutschen Familien in Lemberg, welche zur Dotirung eines Fonds einem israelitischen Bethhaus in Lemberg ihre milden Beiträge spenden', והיינו 'רשימה של המשפחות הגרמניות בלמברג אשר תרמו לקרן ההוצאות עבור בית כנסת יהודי בלמברג'. ברשימה זו מופיעים שמותיהם של כמאה ראשי משפחות, מסודרים על פי תואריהם האקדמיים והשתייכותם המקצועית: עורכי דין, בעלי תואר דוקטור לרפואה, בעלי תואר דוקטור למשפטים, בעלי תואר מגיסטר, כירורגים, וכל היתר.⁹ לבית הכנסת שלהם קראו אנשי הקבוצה: 'deutsch-israelitisches Bethhaus' (=בית כנסת גרמני-יהודי).¹⁰ ובציבור הוא נודע בכינוי 'טמפל'. המהות 'הגרמנית' של בית הכנסת התבטאה בהחלטה לנהלו בחגיגות, בסדר ובשקט, ולשלב בו שירת מקהלה ודרשה בגרמנית, לפי הדגם של בתי הכנסת בווינה ובפראג.¹¹

התורמים להקמתו של הטמפל לא היו 'גרמנים' במובן האתני או הלאומי של המילה, אלא יהודים גליצאים ממעמד סוציו-אקונומי בינוני ומעלה, ובכלל זה גם בעלי תארים אקדמיים. ה'גרמניות' שלהם ביטאה התנתקות מן האופי 'הפולני-יהודי' המקומי, שנתפס בעיניהם כהמוני, רעשני וחסר עידון, מחד גיסא, ואימוץ טעמן של קבוצות בעלות רקע חברתי ומקצועי דומה במדינות אחרות של הקיסרות, מאידך גיסא.

עד ערב מהפכת אביב העמים לא הביעה הסביבה הפולנית בגליציה חוסר נחת מן ה'גרמניות', לפחות לא באוזני היהודים. עם עליית המתח הלאומי בקיסרות ההבסבורגית, ובמיוחד אחרי המרד הפולני בקרקוב בשנת 1846, הופקעה מן הכינויים הללו הפרשנות הפנים-יהודית, ונוספו להם קונוטציות לאומיות. הראשון שניסה להתמודד עם הבעיות שיצר המינוח הזה היה אברהם כהן, המטיף בטמפל של למברג, שהיה מזוהה יותר מכל אחד אחר בעיר עם 'גרמניות'.¹²

מצוין שכמאה משפחות כבר ביקרו בחו"ל והביאו משם מנהגים וערכים 'גרמניים'. ראו: Allgemeine Zeitung des Judenthums, 16.4.1849, 16, pp. 213, 215

9 ארכיון הקהילה היהודית של למברג, הארכיון הממלכתי ההיסטורי המרכזי בלבוב, TsDIA-L 701-2-298 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/ 9298.6), עמ' 21-22.

10 ראו שם, TsDIA-L 701-2-309 §2, Statuten des deutsch-isr. Bethhaus-Vereins, (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/9298.7).

11 שם, סעיף 1. יכולת נשיאת דרשה 'בגרמנית טהורה' מופיעה כתנאי הראשון שבו צריך לעמוד מטיף הטמפל (שם, סעיף 40).

12 כהן נולד במורביה והגיע ללמברג בשנת 1844 כדי לכהן כמטיף בטמפל. תקופת כהונתו הייתה רצופה

באחד ממאמריו בסדרה 'מכתבים מגליציה' (Briefe aus Galizien) שכתב עבור *Kalender und Jahrbuch für Israeliten* של בוש (Isidor Busch), בשנת 1847, התייחס כהן לשאלה: 'ob deutsch oder polnisch' (=האם גרמני או פולני), וקבע כי 'לאחרונה היא צצה ועולה לעתים קרובות'. הכינוי 'גרמני', אומר כהן, מכוון לאדם שהסיר את הלבוש הפולני-יהודי שלו והתאים את בגדיו לאפנה השלטת באירופה התרבותית. זהו לדבריו הצעד הראשון בנטישת המהות היהודית הנפרדת ובאימוץ סגנון החיים והנימוסים של משכילי אירופה. עם זאת, קובע כהן, באפנת הלבוש אין משהו 'גרמני' דווקא. יותר מכך, הצצה אל תוך בתייהם של בני השכבה הגבוהה בחברה היהודית בגליציה, המכונים 'גרמנים', תגלה מאמץ לחקות את סגנון חייה של האצולה הפולנית דווקא.

כהן איננו מתכחש ל'גרמניות' של יהודים בגליציה, אלא בוחר קריטריון אחר להגדרתה: השפה. לפי קריטריון זה, הוא אומר, יהודי גליציה 'גרמנים' לגמרי, משהו שבמשך שבע מאות שנה של חיים תחת חסות סלאבית הם המשיכו להשתמש בניב גרמני ישן, כלומר בידיש. כהן איננו מבטל את חשיבות השפה הפולנית ואף ממליץ ללמוד אותה, אך לצרכים מעשיים בלבד: קיום יומיומי והתאזרחות. את ההתפתחות הרוחנית, הן הכללית הן הדתית, הוא תולה ב'שפת האם' הגרמנית. איזה ניב סלאבי יוכל להצמיח לנו מלומדים דתיים כמו השפה הגרמנית – הוא שואל באופן רטורי. כהן ער לקשיים שיכולים להיות לכך מבחינתה של הסביבה הפולנית, ולכן הוא מדגיש כי אין בשימוש בגרמנית משום התגרות בפולנים, כי כל מוסדות ההשכלה בגליציה הם ממילא גרמניים לגמרי.

רמז לתחושותיו החד-משמעיות של כהן ניתן לראות בהערה מפתיעה שהוא מוסיף בסוגריים, המכוונת ליהודי הונגריה דווקא. עליהם להיזהר שלא ללכת רחוק מדי במדיאריזציה שלהם, ו'להקריב בכך את האמנציפציה הרוחנית על מזבח האמנציפציה הפוליטית'. נראה שלא רק דאגה לאחיו בהונגריה הניעה את כהן לכתוב את הדברים הללו, אלא גם החשש שמא יהודי גליציה ייאלצו אף הם לנהוג על פי גישה זו.¹³

לשיטתו של כהן, יהודי גליציה הם אפוא 'גרמנים' מתוקף היותם דוברי גרמנית, גם אם זו גרמנית משובשת. גישה כזו מאפשרת לכהן לנטרל את המטען השלילי שדבק בכינוי 'גרמנים', אף שהוא איננו נמנע מלהדגיש את הקשר של כינוי זה עם השכלה. כהן מתקרב אמנם כמה צעדים אל הפולנים, בהמליצו ללמד את הילדים את השפה הפולנית, אך אין בדבריו כל רמז של שייכות או תחושה של שותפות גורל עם הסביבה הפולנית. שנה אחר כך, בימים הראשונים של מהפכת 1848, חצה כהן את הקווים אל הצד הפולני.

מחלוקות ורדיפות, ובספטמבר 1848, בעיצומם של ימי המהפכה, הוא הורעל למוות. בימים אלה אני שוקדת על הכנתו של מאמר על פרשת חייו ומותו בעיר למברג.

13 סדרת המאמרים של כהן מובאת בספר שהוציא בנו לזכרו, ראו: G. Kohn, *Abraham Kohn im Lichte der Geschichtsforschung*, Zamarstynow 1898, pp. 142–145. K. Kopf-ראו גם: "Ob Deutsch oder Polnisch" – przyczynek do badań nad asymilacją Żydów we Lwowie w latach 1840–1892, *The Jews in Poland*, I, ed. A.K. Paluch, Cracow 1992, pp. 187–203, esp. pp. 187–190.

ב. אירועי מרס-אפריל 1848

במרס 1848, עם פרוץ המהפכה, התערערה כאמור זהותם ה'גרמנית' של יהודי גליציה ורבים מהם הצטרפו למאבק הפולני. ראוי לציין, כי יש הממעטים בהערכת חלקו של המאבק הפולני במכלול אירועי 1848 בקיסרות ההבסבורגית. הם מסתפקים בהבלטת תרומתם של הפולנים לאווירת המהפכה במרד קרקוב בשנת 1846, ובמיוחד בכל הקשור לחיסולו של הפאודליזם. בספרו על ההיסטוריה של פולין, מכנה דייזס את הפרק על מהפכת 1848: 'Wiosna: The Springtime of Other Nations'. ואולם, מרבית החוקרים אינם מקבלים קביעה זו. ראשית, מהפכנים פולנים תרמו את חלקם לאירועים בפראג, באיטליה ובעיקר בהונגריה, ומשום כך נותרה השאלה הפולנית על סדר היום. שנית, מסלול המהפכה בגליציה לא היה שונה באופן עקרוני מאותו מסלול במדינות אחרות בקיסרות, והותיר בידי וינה את ההכרעה הסופית.¹⁴

בין כך ובין כך הייתה שנת 1848 מכרעת מבחינתם של יהודי גליציה. בשנה זו הם נחשפו לראשונה כשותפים, ולא כשתדלנים, לחיים הפוליטיים והלאומיים של הסביבה שבה חיו. בתהליך החשיפה הזה ניצבו למולם אתגרים מרובים, ורבים מהם אכן נענו להם. כדי לעקוב אחר ההיענות הזאת יש להבין את אירועי המהפכה במזרח גליציה בכלל ובעיר למברג בפרט. אחרי סיום המרד הפולני באזור החלוקה הרוסי, בשנת 1831, מצאו רבים מן המורדים מקלט בגליציה. כבר בשנת 1832 ארגנו אחדים מהם בלמברג חבורת קושרים סודית בשם Spisek Dwudziestu Jeden (=הקשר העשרים ואחד), שבין חבריה היו גם כמה מבני האצולה המקומית ואנשי ספרות. הקבוצה התפרקה לאחר זמן קצר ורבים מחבריה הפכו לפוליטיקאים מקומיים. בשנת 1833 התארגנה בלמברג קבוצה נוספת: Związek Przyjaciół Ludu (=אגודת ידידי העם), שהייתה קשורה להתארגנות המהפכנית הבינלאומית של הקרבונארי. אגודה זו הייתה אחראית גם לקבוצות קונספירטיביות נוספות, כמו Towarzystwo Akademickie (=חברה אקדמית), של הסטודנטים באוניברסיטה של למברג, שארגנה הפגנות והפיצה ספרות פוליטית אסורה.

בשנת 1835 התארגנה בקרקוב ביומתם של גולים פולנים מפריס קבוצה רדיקלית בשם Stowarzyszenie Ludu Polskiego (=אגודת העם הפולני), והחלה לתכנן מרד נגד אוסטריה. קבוצה זו, שטיפחה קשרים עם קבוצות חתרניות בינלאומיות כמו 'אירופה הצעירה', ארגנה כבר באותה שנה תאים ברחבי גליציה ואף בלמברג. לאחר מעצרים של רבים מחברי הקבוצה של קרקוב עברה הנהגת הקבוצה ללמברג. המעבר מקרקוב ללמברג מיתן את הרדיקליזם

14 ראו: N. Davies, *God's Playground: A History of Poland*, II, New York 1982, p. 340; P. Wandycz, 'The Poles in the Habsburg Monarchy', *Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia*, eds. A.S. Markovits & F.E. Sysyn, Cambridge Mass. 1982, pp. 68–93, esp. p. 78. במאמר שנכתב לאחרונה נאמר כי המקום השולי באופן יחסי שתופסים אירועי 1848 בהיסטוריוגרפיה הפולנית של המאה הכ' נובע מכך שהמיתוס הלאומי הפולני מייחד מקום מרכזי לוורשה. העובדה שוורשה ואזור החלוקה הרוסי לא נטלו חלק באירועי 1848, אלא רק פוזנן וגליציה, היא זו שהביאה לשוליות האירועים הללו בויכרון הלאומי הפולני. ראו: האן (לעיל, הערה 3), עמ' 183.

של הקבוצה, עד כדי נטישתו של רעיון המרידה באוסטריה. בשנת 1837 עלה בידי מפקד המשטרה של למברג, ליאופולד סאכר-מאזוך (Leopold von Sacher-Masoch), לדכא את הגרעין הקשה של הקבוצה, וכך היא החלה לאבד מחשיבותה. בשנים הללו היו עצורים בבתי הסוהר של למברג כמה מאות בני אדם שנחשדו בקשירת קשר.¹⁵

במרד נגד האוסטרים שפרץ בקרקוב בשנת 1846 לא היה לאנשי למברג כל תפקיד בעל משמעות, אדרבה, העיר למברג נותרה בשלווה יחסית. ואולם השלווה הזאת הופרה במהרה עקב משפטם של שני פולנים, תיאופיל וישניובסקי (Teofil Wiśniowski) ויוזף קפושצ'ינסקי (Józef Kapuściński). וישניובסקי, יליד מחוז צ'ורטקוב (Czortków) שבגליציה, למד משפטים באוניברסיטה של למברג בשנת 1829 ונתפס לרעיונות מהפכניים. כמה שנים אחר כך הוא כבר היה שקוע בפעילות מחתרית, ובשנת 1838, אחרי שנחקר ונעצר מספר פעמים, ברח לפריס. בשנת 1845 הוא חזר לגליציה והחל לארגן תאים מחתרתיים ולהכין את הקרקע למרד באוסטרים. בשנת 1846, בעיצומן של ההכנות למרד, מסרו אותו איכרים ממחוז זלוצ'וב (Złoczów) לשלטונות האוסטרים. ביולי 1847 נשפט וישניובסקי בעיר למברג ונאשם בקשירת קשר, וזמן קצר לאחר מכן, ב־31 ביולי 1847, הוצא להורג בתלייה לעיני צופים רבים.

קפושצ'ינסקי היה פעיל במחתרת אנטי אוסטריית בפילזנו (Pilzno) שבמערב גליציה, שבה הוא התגורר ואף הועסק כפקיד במנהל העירוני. ראש העיר של פילזנו נאלץ מדי פעם בפעם לנהל חקירות נגד האזדים בפעילות מהפכנית בתוקף תפקידו, וקפושצ'ינסקי חשד בו שהוא מרגל אנטי פולני. מכיוון שכללי המחתרת קבעו כי כל מרגל הוא בן-מוות, החליט קפושצ'ינסקי לחסלו. כעבור זמן קצר נתפס קפושצ'ינסקי ונידון גם הוא למוות. הוא הוצא להורג בתלייה יחד עם וישניובסקי. עם מותם הפכו השניים לקדושים, וקבריהם הפכו מקום עלייה לרגל, עד שהמשטרה החליטה למנוע זאת.¹⁶ וכך, גם אם העיר למברג הייתה שקטה יחסית לקרקוב, נשמר בה לאורך כמה עשורים מתח מהפכני נמוך.

ב־18 במרס 1848, באיחור של חמישה ימים, הגיעו ללמברג הידיעות על המהפכה בווינה. הידיעות הללו הצליחו לעורר כמעט מיד את התשתית המהפכנית הרדומה. את ההתעוררות הנהיגו סמולקא (Franciszek Smolka), זיימיאלקובסקי (Florian Ziemiałkowski) וקולצ'יצקי (Tomasz Kulczycki), כולם חברים לשעבר בקבוצות החתרניות של למברג.¹⁷ סמולקא ניסח בו ביום פטיציה רשמית אל הקיסר ובה רשימת תביעות, בדומה לפטיציות שהוגשו במדינות הקיסרות האחרות.¹⁸ התביעות הללו היו בעלות אופי כפול: לאומי-פולני ובורגני-ליברלי. האופי הפולני התבטא

15 ראו: רוסקאו־רידל (לעיל, הערה 3), עמ' 52–54.

16 שם, עמ' 46–47.

17 סמולקא וזיימיאלקובסקי נעצרו בשנת 1841 ונידונו למוות, אך זכו בחנינה. ראו: הויזלר (לעיל, הערה 3), עמ' 135.

18 לנוסח הגרמני של הפטיציה ראו: 'Auszug aus der Petition vom 18. März 1848', in: K. Hugelmann, 'Die österreichischen Landtage im Jahre 1848, II', *Archiv für österreichische Geschichte*, CXIV (1938), pp. 246–247. לנוסח הפולני ראו: 'Adres lwowski, 18–19 marca 1848', in: S. Kieniewicz, *Rok 1848 w Polsce: wybór źródeł*, Wrocław 1848, pp. 199–202.

בדרישה להכרה בלאומיות הפולנית, שתבוא לידי ביטוי בהקמת משמר לאומי, בשחרור עצירים פוליטיים, בהכרה בשפה הפולנית כשפת המנהל, בתי המשפט ומוסדות החינוך בגליציה, בהגבלת המשרות הציבוריות לבני גליציה, בהקמת מועצת מדינה לאומית, באיוש הכוח הצבאי האוסטרי בגליציה בבני הארץ ובהכרזה על הקיסר האוסטרי כמלך פולין. הפטיציה התעלמה לגמרי מלאומיותו של המיעוט הרוטני במזרח גליציה, שהיה גדול יותר מכל מיעוט אחר, כולל הפולנים.¹⁹ האופי הבורגני-הליברלי של הפטיציה התבטא, בין היתר, בדרישות להענקת שוויון אזרחי ופוליטי לכל חלקי האוכלוסייה בלא קשר לאמונתם הדתית, לחיסול המערכת הפאודלית, ולהענקת שלטון עצמי נרחב למערכת הקהילתית. הפולנים קיוו שבעזרת סעיף שוויון הזכויות הם יצליחו להבטיח את תמיכת היהודים, שנאבקו במשך שנים להשגת אמנציפציה.²⁰ בניסוח הפטיציה השתתפו גם שני יהודים, המטיף אברהם כהן וחבר מועצת הקהילה היהודית בלמברג מאיר ירחמיאל מיזס.

למחרת, ב־19 במרס, הופיעו מנסחי הפטיציה שלושי זרוע בפני המון מריע בפתח ביתו של נציב גליציה, הגרף סטדיון (Count Franz Stadion), וקראו בקול את כל סעיפיה. לאחר מכן אורגנה החתמה המונית על המסמך ונאספו כשנים-עשר אלף חתימות, מחציתן של יהודים וגרמנים.²¹ ראשון החותמים על הפטיציה היה וייז'חליסקי (Franciszek Wierchlejski), הבישוף של פשמישל.²² לא היה זה דבר של מה בכך, בהתחשב בעובדה שהיה בפטיציה סעיף שקרא לשוויון אזרחי ללא קשר להשתייכות הדתית. הפטיציה הועברה לסטדיון, והוא קיבל את הדרישה לשחרור עצירים ולהקמת משמר לאומי, אך ביקש להעביר את הדרישות האחרות אל הקיסר. בימים הבאים אכן שוחררו עצירים פוליטיים, בוטלה הצנזורה והוקם משמר לאומי פולני.²³ כמחצית מחברי המשמר היו גרמנים ויהודים, ואף הייתה פלוגה יהודית

19 בשנות הארבעים היו הרוטנים 70.05% מן האוכלוסייה בשנים-עשר המחוזות של מזרח גליציה, הפולנים 21.4%, היהודים 7.7% והגרמנים כ־0.6%. ראו: R. Mark, *Galizien unter österreichischer Herrschaft: Verwaltung – Kirche – Bevölkerung*, Marburg 1994, p. 65

20 הויזלר (לעיל, הערה 3), עמ' 147.

21 בנו של כהן מספר בספרו, כי מבין החותמים הרבים על הפטיציה בלטו בהיעדרם מנהיגי האורתודוקסיה הלוחמת בלמברג, כמו נפתלי הירץ ברנשטיין וצבי הירש אורנשטיין ואנשיהם. ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 177. גם ה־*Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), עמ' 276, מפרסם טענה דומה, ולפיה אורנשטיין וברנשטיין אינם שואפים לאמנציפציה ומתחמקים משירות במשמר הלאומי או מהקמת פלוגות יהודיות עצמאיות. איזנבאך כותב, לעומת זאת, כי גם יהודים אורתודוקסים בגליציה הצטרפו לשורות המהפכה. ראו: A. Eisenbach, 'Das galizische Judentum während des Völkerfrühlings und in der Zeit des Kampfes um seine Gleichberechtigung', *Studia Judaica Austriaca*, VIII (1980), pp. 75–92, esp. p. 83. ברוח זו ראו גם: י' ברטל, 'גיבורים או מוגי לב: יהודים בצבאותיה של פולין (1794–1863)', קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, בעריכת י' ברטל וי' גוטמן, א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 353–367, ובמיוחד עמ' 363. כפי שיתברר בהמשך, נראה שמרבית היהודים האורתודוקסים לא נטלו חלק במהפכה.

22 ראו: בלבן (לעיל, הערה 3), עמ' 14.

23 מנדל מוהר כתב סדרה של מכתבים פרטיים לגיסו יעקב בודק, ובודק הכניסם למהדורה של 'קורות העיתים' לשנת 1851. בתיאור רגשני מספר מוהר את מה שעבר עליו בימים הללו כתושב העיר הצופה מן הצד: 'מה אומר לך אחי, האיש אשר לא ראה שמחת הרגעים האלה לא ראה שמחה מימיו.

נפרדת בפיקודו של צמנואל גל.²⁴ שמו של וישניובסקי הפך לסממת המשמר הלאומי ועל קברו הונחו זרי פרחים מדי יום יומ. לצורך הגשתה של הפטיציה לקיסר אורגנה משלחת בת ארבעים ושניים חברים, ביניהם גם חמישה יהודים: אברהם כהן, מאיר ירחמיאל מיזס, דוד הורוביץ, מאיר מינץ ונפתלי הירץ ברנשטיין.²⁵

הפטיציה שהוגשה לקיסר ב־6 באפריל לא הייתה זהה לגמרי לזו שנוסחה בלמברג.²⁶ במקום שלושה-עשר סעיפים קצרים במסמך המקורי היו בפטיציה החדשה שנים-עשר סעיפים מפורטים הרבה יותר. היא שמה דגש חזק יותר על הדרישות הלאומיות הפוליטיות, אבל גם הדגישה בפירוט רב יותר את הדרישה לשוויון אזרחי. וכך, אם סעיף 11 במסמך המקורי קרא

כבואי שמה מצאתי כל פני ההר מלא אנשים, גם גגות הבתים סביבו והעצים אשר לפניו היו מכוסים נערים וזקנים, ואך בעמל רב מצאתי מקום לכף רגלי, ובכל זאת דממה דקה השתרעה על פני כל המרחב הרב ההוא. פתאום נפתחו חלונות ההיכל והמשנה ואחריו עשרה אלופי הגנים (=הפולנים) והרב החכם הגדול ר"א הכהן נ"י (=המטיף אברהם כהן) והגביר מיזס יצאו ובאו על פני המעקה... ותהום כל העיר לקול צהלת תרועה ואין אומר ואין דברים לערוך השמחה הגדולה אשר הייתה בעיר מבצרנו... סודות פורים נשבתה ואיש לא זכר בין ארור המן לברוך מרדכי גם שנה בלילה לא ראינו עדי יום המחרת בא... אחר הצהריים השליכו נשים שאננות לולאות לבנות אדמדמות (=צבעי הדגל הפולני) מהחלונות למען ישמם כל איש בראשו לאות דרור וחירות...! ראו: א' טריבטש, קורות העתים, למברג 1851 (מהדורה מעודכנת, עם תוספות בעריכת י' בודק), הפרק על שנת תר"ח [ללא מספרי עמודים]. בודק הדפיס את המכתבים של גיסו מכיוון שבשנת 1848 לא נדפס שום תיאור של האירועים הללו בעברית!

24 ראו: בלבן (לעיל, הערה 3), עמ' 15. לפי אחת הידיעות, כאשר התארגן המשמר הלאומי בלמברג, ב־21.3.1848, הצטרפו אליו גם שלוש מאות יהודים. כל מצטרף (פולני) חייב היה לחתום על התחייבות שהוא רואה בגרמנים וביהודים אזרחים שווים. ראו: *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 10.4.1848, 16, p. 241. משמרות לאומיים היו חלק בלתי נפרד מן המהפכה והוקמו בכל מקום שבו היא פרצה. האידיאולוגיה שהזינה אותם הייתה 'arming the people', דהיינו תשובה ומתאה נגד הצבא של השלטון האבסולוטי. ההסכמה להקמתם של משמרות לאומיים הייתה מעין מחווה סמלית של השלטונות למה שנתפס בעיני הציבור כחומת מגן לחירויות החדשות. ראו: R. Pröve, 'Civic Guards in the European Revolutions of 1848', *Europe in 1848: Revolution and Reform*, eds. D. Dowe et al., New York 2001, pp. 683–693.

25 לרשימת אנשי המשלחת מלמברג, כפי שהופיעה במכתב של סטדין לשר הפנים פילרסדורף, ראו: J.A. Helfert, *Geschichte der österreichischen Revolution im Zusammenhange mit der mitteleuropäischen Bewegung der Jahre 1848–1849*, I, Freiburg 1907, pp. 495–497. בלמברג גם הוקמה מועצה לאומית ובה יותר ממאה ושמונים חברים, וביניהם היהודים הבאים: אברהם כהן, מאיר מינץ, אוסוואלד מנקס, דוד הורוביץ, ירחמיאל מאיר מיזס ואברהם מיזס. ראו: M. Stolarczyk, *Działalność lwowskiej centralnej Rady Narodowej w świetle źródeł polskich*, Rzeszów 1994, pp. 98–100.

26 כשהפולנים הגיעו לווינה ולמדו על היקפה של המהפכה ועל דרישותיהם של ההונגרים, הם החליטו להרחיב את תביעותיהם. הם ניסחו מחדש את הפטיציה ודרשו אוטונומיה מלאה. ראו: L.O. Orton, *The Prague Slav Congress of 1848*, New York 1978, p. 20. שוהגשה לקיסר ראו: 'Auszug aus der am 6. April überreichten Adresse', אצל הוגלמן (לעיל, הערה 18), עמ' 247–252. לנוסח הפולני ראו: 'Adres Deputacji Galicyjskiej z 6 IV 1848', אצל קיניביץ (לעיל, הערה 18), עמ' 224–231.

ל'שוויון מלא בפני החוק בכל החירויות האזרחיות והפוליטיות של כל שכבות האוכלוסייה, מכל דת שיהיו',²⁷ הרי סעיף 9 במסמך החדש קרא ל'שוויון מלא בפני החוק של כל שכבות העם והקבוצות הדתיות במישור המשפטי, האזרחי והפוליטי'. זאת ועוד, המסמך החדש דרש שיופסקו ללא דיחוי כל מסי הדת (מס הנרות ומס הבשר הכשר) וכל ההגבלות והאיסורים הקשורים בדת. כמו כן ייהנו כוהני הדת של שני הריטוסים (הכנסייה הרומית-הקתולית והכנסייה היוונית-הקתולית), ואף של הפרוטסטנטים ושל כל הדתות האחרות, מזכויות, מפריבילגיות וממעמד שווים.²⁸ לפי עדותו של אברהם כהן במכתב לאחיו, הוא עצמו ערך את הסעיף הזה, וראה בכך תפקיד בעל משמעות רבה ביותר.²⁹

אפשר להניח כי כהן הוזמן למשלחת בתוקף כהונתו כרב המחוז של למברג, כי במשלחת היו גם כוהני דת פולנים.³⁰ בחירתו של כהן לא העידה על אמונם של הפולנים במטיף, כפי שעולה מהתבטאויותיו של ז'ימלקובסקי בזיכרונותיו. ז'ימלקובסקי חשד בפטריוטיות הפולנית של כהן, והניח שהוא הצטרף אל הפולנים מחשש שהפולנים יהרגו ביהודים אם הם ייוותרו מן הצד, או משיקולי תועלת עצמית. מי שזכה לאמונו המלא של ז'ימלקובסקי היה רבה של קרקוב, הרב דוב בער מייזלס, שהיה חבר המשלחת הקרקובית לווינה. בהציבו את שניהם זה מול זה אומר ז'ימלקובסקי: 'Kohn, Kohn! Der ist so dem Meisels ähnlich wie ein Albino einem Neger' (=כהן, כהן! הוא דומה למייזלס כמו שלבקן דומה לשחור).³¹ מכל

27 'Gänzliche bürgerliche und politische Freiheit vor dem Gesetze aller Klassen der Bewohner, welcher Religion sie immer sein mögen', אצל הוגלמן, שם, עמ' 247, סעיף 11.

28 'Wir erachten es daher als dringend notwendig, dass alle im Lande bestehenden Volksklassen und Glaubensparteien in gerichtlicher, bürgerlicher und politischer Hinsicht vor dem Gesetze vollkommen gleichgestellt werden. Insbesondere sollen alle Religionssteuern (Lichterzündungs- und Koscherfleisch- Steuern) unverzüglich erlassen und alle Beschränkungen und Ausschlüssungen im bürgerlichen und gewerblichen Leben der Religion wegen aufgehoben werden. Die Geistlichkeit beider Riten sowie die evangelische und aller anderen Konfessionen soll sich gleicher Rechte, Privilegien und Würden erfreuen' (שם, עמ' 251, סעיף 9). בנוסח הפולני לא מופיעים הסוגריים עם פירוט המסים שהוטלו על היהודים, ובהערת שוליים יש הסבר שהכוונה לנטל המסים על היהודים. ראו: קִיִּיבִיץ (לעיל, הערה 18), עמ' 229.

29 ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 180.

30 כהן נבחר באוקטובר 1846 באופן זמני לרב המחוז של למברג. ראו: וייסברג (לעיל, הערה 6), עמ' 523.

31 פרידמן (לעיל, הערה 3), עמ' 56: בלבן (לעיל, הערה 2), עמ' 150-151. בלבן מביא את הדברים של ז'ימלקובסקי בפולנית כפי שהם נכתבו: 'Kohn, Kohn! Ten tak podobny do Meiselsa, jak albinos do murzyna'. הקבוצה האורתודוקסית שרדפה את כהן הסבירה את התנגדותה לכהונתו כרב המחוז, בתשובה לשאלה במעצה הלאומית, במשפט: 'My chcemy polskiego Rabina' (=אנו רוצים רב פולני). גם בפטיציות נגדו הוגדר כהן Fremdling (=זר, אחר), שאיננו מכיר את האופי ואת המוסר המקומיים. ההאשמות הללו רק הגבירו את החשדנות של הפולנים כלפיו. ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 228-229 Oesterreichisches Central Organ (לעיל, הערה 2), עמ' 216.

מקום, זימלקובסקי ידע שכהן לא יתמוך בדרישה הפולנית לאוטונומיה של גליציה, שהפכה לעמדה הרשמית של הפולנים במשלחת רק לאחר בוא המשלחת לווינה.

ההצטרפות של היהודים למהפכה, הן במישור המנהיגותי הן במישור העממי, לא הקיפה את כל האוכלוסייה היהודית. היא באה בעיקר משורותיהם של היהודים ה'גרמנים', שהיו בעלי השקפת עולם פוליטית ליברלית. מהפכת 1848 הייתה מהפכתה של הבורגנות הליברלית, וליברלים יהודים בכל מדינות הקיסרות התייצבו מאחוריה בהתלהבות. ואולם, לכוחות הליברליים הצטרפו בשנת 1848 גם כוחות לאומיים, וכך התביעות לאמנציפציה חברתית הלכו יד ביד עם התביעות לאמנציפציה לאומית.³² בגליציה חייבה ההצטרפות לכוחות הליברליים גם הצטרפות לתביעות הפולניות הלאומיות.

גם בגליציה עמדו מאחורי המהפכה מספר לא מבוטל של בורגנים ליברלים, אף שהבורגנות התפתחה בה לאט יותר מאשר במקומות אחרים. במשלחת מלמברג, למשל, היו עשרה בעלי אחוזות, שמונה עורכי דין, שישה סוחרים, חמישה כוהני דת מדתות שונות, ארבעה עיתונאים, שני בעלי תפקידים בבירוקרטיה האוסטרית, ארבעה חייטים, שני סטודנטים ושחקן אחד.³³ וכך, גם אם הבורגנות היהודית הייתה 'גרמנית' יותר מאשר 'פולנית', השקפת העולם הפוליטית הליברלית הייתה משותפת לרבים מחברי המשלחת. ההצטרפות אל הפולנים הייתה אפוא הצעד ההגיוני ביותר בעיניהם של הליברלים היהודים בלמברג. ואולם חשוב להדגיש, שגם אם היו שיקולים טקטיים משני הצדדים, הדבר לא סתר את היווצרותה של אחוות אמת במהלך המפגש הפתאומי בין פולנים ליהודים, מפגש שהתרחש בפעם הראשונה מחוץ למערכת המסורתית של היחסים הכלכליים.

ב־25 באפריל 1848, בעוד המשלחת מלמברג שוהה בווינה בהמתנה לתשובת הקיסר, פורסמה הצעת החוקה האוסטרית הראשונה. החוקה נקראה על שם האחראי לה, שר הפנים פילרסדורף (Franz von Pillersdorf), והיא הוכנה על פי הדגם של החוקה הבלגית, שנחשבה מתקדמת ביותר. חוקת פילרסדורף נקבעה 'מלמעלה', ובהכנתה לא הייתה מעורבת שום נציגות אזרחית, גם בגלל הרצון לפרסם אותה במהירות כדי להרגיע את רוחות המהפכה. החוקה הייתה מבוססת על פרלמנט של שני בתים, ובידי הקיסר נותרה זכות הוטו על ההחלטות של שניהם.

חוקת פילרסדורף איחדה לראשונה את כל מדינות הקיסרות (Länder) בממלכה חוקתית אחת (konstitutionelle Monarchie), תחת השם 'מדינת הקיסר האוסטרית' (österreichischen).

E. Winter, *Frühliberalismus in der Donaumonarchie: Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790–1868*, Berlin 1968, pp. 193–197. היהודים היו ערים לחיבור זה, כפי שעולה ממאמר מסכם על השנים 1848–1849, שבו קובע מאיר לטריס, כי הרפורמות הדתיות שבהן עסקו קהילות רבות לפני חודש מרס חייבות לפנות את מקומן ליעדים פוליטיים וחברתיים כלליים. הדבר הזה נובע לפי לטריס מכך שגורל היהודים בשנים הללו נקשר באופן הדוק בגורלם של הלאומים האחרים. אין מדובר עוד בפטיציות ובתלונות, אלא בחוקה שתעניק זכויות שוות לכול. ראו: M. Letteris, 'Rückblick auf die Jahre 1848 und 1849', *Kalender und Jahrbuch für Israeliten*, Wien 1850, pp. 105–138, esp. pp. 106–107, 134. ראו: הויזלר (לעיל, הערה 3), עמ' 148.

(Kaiserstaat), למעט הונגריה ולומברדי-ונציה, שתבעו וקיבלו מעמד נפרד. כאן הונח למעשה לראשונה הבסיס לדואליזם האוסטרו-הונגרי. החוקה העניקה לכל הלאומים (Volksstämme) את הזכות לשמר את לאומיותם ואת שפתם (סעיף 4). הפרק הרלוונטי ביותר מבחינתם של היהודים היה הפרק שהגדיר את הזכויות האזרחיות והפוליטיות של אזרחי הקיסרות. סעיף 17 הבטיח לכל האזרחים את חופש הדת והמצפון ואת החירות האישית. סעיף 19 ביטל את הצנזורה והבטיח חופש ביטוי בעל פה ובכתב (Freiheit der Rede und Presse). סעיף 20 הבטיח שמירה על סודיות המכתבים. סעיף 22 הבטיח את זכות המחאה ואת חופש ההתארגנות. סעיף 23 הבטיח את חופש התנועה. סעיף 24 הבטיח לכול את הזכות להיות בעלים על אדמות. סעיף 25 הבטיח לכול שוויון בפני החוק, כמו גם שוויון בשירות הצבאי ובמסים.³⁴ נושא אחד שנותר ללא פתרון היה נושא היחסים האינטרקונפסיונליים, כלומר, היחס בין מעמד הדת הנוצרית למעמד הדת היהודית. אמנם, בטיטה הראשונה של החוקה היה שוויון גמור בין הדתות, אבל האצולה התנגדה לכך, אם כי לא בגלל עמדה עקרונית, לטענתה, אלא בגלל החשש שמתן אמנציפציה מלאה ליהודים בפעם אחת יעורר את זעמו של ההמון. בסופו של דבר תוקן סעיף השוויון ובמקומו נכתב כי דיון בנושא האינטרקונפסיונלי נדחה להתכנסות הראשונה של הרייכסטאג.³⁵ המשלחת הגליציאית הייתה מאוכזבת מן החוקה, מכיוון שגליציה לא זכתה במעמד נפרד כמו הונגריה, והגישה מחאה נפרדת על כך.

ג. פרסומים יהודיים בימי המהפכה

יהודים שקראו את העיתונות הגרמנית שיצאה בלמברג, או את זו שהגיעה לעיר מווינה, והתמצאו במתרחש, חשו כי עליהם להכין את הציבור שאיננו קורא גרמנית לקראת העידן שאחרי הענקת החוקה. הם ידעו כי כאשר תיכנס החוקה לתוקף יבוטל מעמדם של היהודים, כפי שנקבע בצווים נפרדים, והם יהיו בקטגוריה משותפת לכלל האוכלוסייה. מכיוון שאירועי המהפכה המשיכו להתגלגל, היה צורך בכלי הסברה מהירים. לכן הם בחרו בכתובת פמפלים ביידיש, כתיבה שאפשר לכנותה פוליטית, שכמעט לא היה דוגמתה בעבר.³⁶

1. פמפלים

הפמפלים היו סוגה ספרותית פופולרית במיוחד בימי המהפכה, הן בגליציה הן במקומות אחרים. הדפסתם לא הצריכה השקעה כספית גדולה, וניתן היה להכניס תוך זמן קצר ולמכרם

34 ראו: 'Die (Pillersdorf'sche) Verfassung für Österreich vom 25. April 1848. Der Kremsiere Entwurf', in: E. Bernatzik, *Die österreichischen Verfassungsgesetze*, Wien 1911, pp. 101–109, esp. pp. 105–106

35 ראו: 1. p. 356, n. 1 C.A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790–1918*, London 1969,

36 שאצקי כבר העיר על תופעה זו אך הוסיף כי היא עדיין לא נחקרה דיה. ראו: י' שאצקי, היסטארישע שריפטן, ב, א, בעריכת א' טשעריקאָווער, ווילנע 1937, עמ' 633.

ברחוב במחיר השווה לכל נפש. בעזרת הפמפלים ניתן היה להעלות את המודעות הפוליטית של קבוצות בציבור שבעבר היו מנותקות לגמרי מן הפוליטיקה ולגייסן לפעילות. מחברים יהודים מיהרו לאמץ סוגה זו ולהתאימה אל ציבור קוראי היידיש, כשהם בוחרים ברוב המקרים להישאר אנונימיים.³⁷ על אף ביטול הצנזורה לא היה קל, ככל הנראה, להיפטר מן החשש מפני חשיפה ציבורית בנושאים פוליטיים, ואולי גם מן החשש לענישה.

ראשון הפמפלים הידועים לנו הוא 'קול הקורא דבר בעתו: וואש איז דאש אונס געשעהן אין וויען און אין לעמבערג' (=מה שקרה בווינה ובלמברג). הפמפלט נכתב ב־26 במרס 1848, כלומר זמן קצר מאוד לאחר תחילת האירועים, וחתום עליו 'צחק יהודא בן אברהם אהב ישראל אף חובב עמים', ללא ציון שם משפחה.³⁸ המחבר מנסה להבהיר לקוראיו בשפה בהירה את השתלשלות העניינים, ובמיוחד את המשמעויות של החירויות הפוליטיות החדשות. את האירועים הוא מכנה 'נסים' ו'טובות' שכבר קרו ועוד עתידים לקרות, ומדגיש במיוחד את העובדה שהדיעות על המהפכה הגיעו מווינה ללמברג ב־19 במרס, חג הפורים.

הקיסר פרדיננד הבטיח, כידוע, כבר ב־15 במרס, יומיים לאחר פרוץ המהפכה בווינה, להסיר את הצנזורה, להעניק חופש ביטוי בכתב ולהתחיל בהכנתה של חוקה. כמו כן הוא נענה לדרישה להקמת משמר לאומי שיהיה אחראי על הסדר הציבורי. המחבר מתאר כיצד פרצה המהפכה בווינה, מתייחס להבטחות הללו, ומסביר באופן מפורט מה יקרה כאשר הן תמומשנה. על חופש הביטוי בכתב הוא אומר, כי זוהי 'החירות הראשונה במעלה והטובה ביותר מכל החירויות'. כדי שהדברים לא יישארו מופשטים, הוא מביא דוגמאות מן החיים היהודיים בפועל. בעבר, הוא אומר, חששו יהודים לפרסם בכתב ברבים כמה רעים הם מס הבשר ומס הנרות, ועכשיו אין הם צריכים לחשוש יותר. חופש הביטוי בכתב הוא נשק נגד חוסר צדק ונגד דיכוי, הוא מוסיף, ולכן עליכם להודות לאל ולהתפלל שהקיסר אכן יעניק לנו את החירות הזאת. כדי שלחירות יהיה קיום, ממשיך המחבר, הסכים הקיסר לנסח חוקה. ואולם, כדי שהחוקה תהיה מוצלחת, יש לכנס נציגים מכל השכבות והמעמדות באוכלוסייה – אצילים, בורגנים, יהודים ואיכרים – ולדון עם הקיסר על כל חוק וחוק. כל זאת באשר לאירועי מרס בווינה.

את האירועים בלמברג מתאר המחבר בטון נרגש במיוחד. 'הייתם צריכים לראות', הוא אומר, 'איזו שמחה הייתה, נוצרים נפלו על צווארם של יהודים, נשקו להם וחבקו אותם וקראו להם אחים'.³⁹ מנסחי הפטיציה אל הקיסר הדגישו שיש להעניק זכויות שוות ליהודי ולנוצרי. משמעות הדבר היא, ש'נוכל לגור במקום שנבחר, לא נצטרך לשלם את מס הנרות

37 לפי פרידמן יצאו בשנת 1848 גם מספר גדול של פמפלים יהודיים בגרמנית, והיה בכוונתו לכתוב על כך. ראו: פרידמן (לעיל, הערה 3), עמ' 59, הערה 5.

38 הקול קורא פורסם אצל שאצקי (לעיל, הערה 36), עמ' 633–638. התאריך של התעודה כפי שמופיע שם הוא: 'יום א' כ"א אדר שני דען 20 מערץ 1848'. בדיקת התאריך מראה כי נפלה טעות בהעתקת התאריך מהתעודה המקורית, והוא צריך להיות 26 במרס. זאת ועוד, המחבר כותב על התרחשויות שאירעו אחרי 20 במרס.

39 'דא האט עטץ גיזאלט זעהין אין וואס פאר איין שמחה איטליכער איז גיווען קרוסטען זענין ארום גיפאלין יודין און האבין זיין גיקושט און גיהאלסט און האבין זיין גירופין ברודער' (שם).

ואת מס הבשר, נוכל להיות בעלי רכוש ואדמות, נוכל להיות איכרים, בעלי מלאכה או פקידים, בקיצור, יהיו לנו כל החירויות כמו לנוצרים, מפרט יצחק יהודא בן אברהם. המחבר ממשיך ומסביר את יתר סעיפי הפטיציה, ומספר כי כאשר התארגן המשמר הלאומי בלמברג, נהרו לשורותיו –

העשירים ביותר והמכובדים ביותר מבין הנוצרים ומבין היהודים, דוכסים וברונים, בורגנים וסוחרים. הם רצו להירשם למשמר הלאומי מתוך רצון טוב, כאילו הם רצים לקבל מים עבור המצות. בכל ערב צועדים הגרדיסטים של המשמר הלאומי בפטרול, ומאז והלאה חיים אצלנו בשלום ובשלווה... באמת מותר לכל האנשים, יהודים ונוצרים, להמשיך ולשמוח מאוד ולעשות שמחת תורה, מכיוון שעל כולנו באה ישועה... ומעכשיו יש לדאוג שכל בני האדם יהיו אחים נאמנים וידידים.⁴⁰

המחבר קובע כי הנוצרים חדלו לשנוא את היהודים ולקנא בהם, בעקבות מה שקרה, והיהודים, שתמיד היו בעלי לב טוב, צריכים גם הם להיות עם הנוצרים 'בלב אחד ובנפש אחת'. יצחק בן יהודא מסיים את הקול-קורא שלו בדברי הלל הזקן, שהתורה עומדת כולה על הפסוק 'ואהבת לרעך כמוך, כלומר, עליך לאהוב את האנשים האחרים כמו את עצמך, יהיו הם מאיזו דת שיהיו. את הפסוק יש לחרוט באותיות זהב בלבותנו'.⁴¹

המסר העיקרי של הפמפלט הזה הוא מסר חברתי: יש להעמיד את היחסים בין יהודים לנוצרים על בסיס חדש. החירויות הפוליטיות החדשות הן הבסיס החדש לכך והן מאפשרות ליהודים ולנוצרים לראות איש את זולתו באור אחר. פמפלט זה, הכתוב ביידיש גליצאית פשוטה וענמית, נתן את האות לסדרה של פמפלטים נוספים שיצאו כולם באותה שנה, ואף הם קראו לציבור היהודי להעריך את השינוי הגדול המתחולל לנגד עיניו, הן מן הבחינה הפוליטית הן מן הבחינה החברתית.

פמפלט אחר נושא את הכותרת: 'מעטערניך: דיא לעבנס בעשרעבונג פון דעם שווינדלערישן מיניסטר מעטערניך' (=מטרניך: סיפור חייו של השר הערמומי מטרניך). הפמפלט פותח במילים הבאות:

אינע וואונדערבארע זאכע איזט גישעהן, אינע זאכע דיא קוים צו גלויבן איזט: דער מיניסטר מעטערניך איזט געשטירצט! געשטירצט דורך זיינע קנעכט, דאס הייסט דורך דעם פאלק, ווארין

40 'דיא רייכסטע לייט און דיא גרעסטע פיינע בריות פון קרוסטין און פון יודין, פערשטין גראפין בערגער אינ סוחרים זענען גלאפין ברצון טוב זיך שרייבן צו דער נאציאנאל גארדע וויא נאך מצה וואסער, און אללע נאכט גייען נאציאנאל גארדיסטען אויף פאטראעל, און פון דענצמאלט אן לעבט מען בייא אונזן בשלום ובשלווה... מען מעג מיר זיך טאקע ווייטער אללע מענטשין יודין און קרוסטין זייער משמח זיין און זיך מאכין שמחת תורה, ווארין עס איז אויף אונז אללע געקומין א ישועה... מען דארף צינד צו זעהן אז מען זאל אללע מענטשין זיין געטרייע ברודער און פריינד' (שם).

41 'דאס הייסט דיא זאלסט דיא אנדערע מענשין, זייא מעגין זיין פון וואס פר א רעלוגיאן זייא ווילין, אז לייב האבין וויא דעך אלליין. דען פסוק זאל מיר מיט גולדענע אותיות אנגראבען אין אונזערע הערציר...' (שם).

דאס פאלק איז דאך ביא איהם אין דר האנד גיוועזין וויא איין באל... דארום מיינע ליבע פריינדע וויל איך אייך ערצעהלן דאס וויכטיגסטע פאן זיינער לעבענסבעשרייבונג (=דבר נהדר התרחש, דבר שבקושי אפשר להאמין בו: השר מטרניך סולק! סולק בידי עבדיו, כלומר בידי העם, מכיוון שהעם היה בידי כדור... לכן חברי האהובים אני רוצה לספר לכם את הדברים החשובים על תולדות חייו).

והפמפלט מסתיים במילים: 'זיין שווארצער סוף' [?] דאך געקומין, וויא עס איינעס יעדן בעקאנט איזט, כן יאבדו כל אויבך יי ושלום על ישראל' (=סופו השחור [?] הגיע, כפי שידוע לכל אחד, כן יאבדו כל אויבך ה' ושלום על ישראל).⁴²

מטרניך (Prince Clemens von Metternich) הפך לסמלו של האבסולוטיזם ולאיש שבנה את אוסטריה כמדינת משטרה, וסילוקו היה בבחינת הבשורה הראשונה לתחילתה של תקופה חדשה.⁴³ סיפור מעלליו כמעט הכרחי להבנת הרקע לאירועי חודש מרס 1848, ומכאן חשיבותו של הפמפלט הזה. ברור שדברים אלה לא היו יכולים להתפרסם לפני חודש זה, עקב חוקי הצנזורה הקפדניים, אבל המהירות שבה התפרסם פמפלט כזה ביידיש מעידה על כותבי הפמפלים שהיו מעודכנים ומודעים היטב לתמורות הזמן ולהשלכות של החדשות על החברה בכלל ועל החברה היהודית בפרט. הפמפלט איננו מזכיר את הפולנים. לסיפור שהוא מביא יש השלכות לגבי כל מדינות הקיסרות ומטרתו היא להעביר מידע. אין בו מקום מיוחד לגליציה וגם לא מקום נפרד ליהודים.

פמפלט נוסף הביא תרגום ליידיש של החוקה מ-15 באפריל 1848, חוקת פילרסדורף, תחת הכותרת 'קאנשטיטוציאן'.⁴⁴ בפתחת הפמפלט מסביר המתרגם כדלהלן:

נאך דיזער קאנשטיטוציאן, הערען אייך פיעלע עמטער אונד פיעלע שטייערן וואס האבן דאס פאלק געדריקט, אונד חוץ דעם הערען אויף דיא צוויא שענדליכע שטייערן, לעכט אונד פלייש פאכט, אונד דיא טויזנד גולדן מינץ טאקסי וואס מאן האט געמוזט געבין ווען מאן האט איין שול געמיינערט, אונד מאן וועט נאך האבין אנדערע פרייהייטן (=לפי החוקה הזאת יבוטלו הרבה משרות והרבה מסים שדיכאו את העם, וחוצ' מזה יבוטלו שני המסים המבישים, מס

42 ראו: מעטערניך: דיא לעבענס בעשרייבונג פאן דעם שווינדלערישן מיניסטר מעטערניך, למברג 1848. הפמפלט הוא בן 8 עמודים. הפמפלט הזה, כמו גם פמפלים אחרים הנזכרים כאן, הוא נדיר ביותר, בארץ ובעולם. המקום היחיד שבו הצלחתי לאתר כמה מן הפמפלים הללו הוא באוסף יעקב שאצקי שבספריית האוניברסיטה העברית בהר הצופים, ורק בצילום נגטיב.

43 על מטרניך ותקופתו ראו: J. Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1700–1918*, London: 1997, pp. 138–155. בהיסטוריוגרפיה הפולנית נחשב מטרניך לאויב הפולנים ששאף לדכא כל סממן פולני לאומי בגליציה. ראו: A. Cetnarowicz, 'Metternich in den Augen der zeitgenössischen Polen und in der polnischen Historiographie', *Polen Österreich: Aus der Geschichte einer Nachbarschaft*, eds. W. Leitsch & M. Wawrykowa, Wien 1988, pp. 77–124.

44 ראו: קאנשטיטוציאן: דאס קייזרליכע פאטענט מיט אללע ניין אונד פינפציג פינקטע פאן דער קאנשטיטוציאן (=קונסטטוציה: הצו הקיסרי עם כל חמישים ושניים הסעיפים של הקונסטטוציה), למברג 1848, 12 עמודים.

הנרות ומס הבשר, והמס בסך אלף גולדן שחייבים היו לשלם כשבנו בית כנסת, וכן יהיו גם חירויות אחרות).

המתרגם מדגיש את ההקלה המיידית שתביא החוקה ליהודים, ובכך הוא מקווה לעורר את סקרנותו של הציבור היהודי לגבי משמעויות נוספות של החוקה. מחבר הפמפלט בוחר לסיים את תרגום החוקה בסיפור הבא:

דער קייזער האט גיהאט איין מאהל הונדרט טויזנד גולדן אויף הלואת חן, דאס הייסט מאן האט יעדן ארמען געליגען געלד אויף איין משכון אן פראצענט. אים פינף אין צוואנציגסטען אפריל האט ער געלאזט איין יעדן מענשן זיינע משכונות צוריק געבן אן געלד, עס איז אין ווין איין גרוסי שמחה גיוועזן, אללעס האט גישריגן וויזאט, אין דער וויל אין מיטען דער שמחה האט מאן פובליצירט דיא קאנשטיטוציאן, האט מען נאך מעהר גישריגן וויזאט אונד יעדן זעהר צופרידן צו הויז גיגאנגין (=פעם אחת העניק הקיסר מאה אלף גולדן כהלוואת חן, כלומר, הלווה לכל עני כסף בתמורה למשכון וללא ריבית. ב־25 באפריל הוא הרשה להתחזיר לכל אדם את המשכונות ללא [החזרת] הכסף. בווינה הייתה שמחה גדולה, כולם צעקו 'ויווה', ובינתיים, באמצע השמחה, פרסמו את החוקה, ואז צעקו עוד יותר 'ויווה' וכל אחד הלך מרוצה לביתו).

הסיפור הזה הפך את החוקה, שהייתה מנוסחת בלשון משפטית מופשטת, למעין תוספת לאירוע קונקרטי יותר של הקלה כספית לאיש הפשוט והעני, אירוע שקל היה הרבה יותר להזדהות עמו.

גם הפמפלט הזה איננו מתייחס להקשר הפוליטי הגליצאי, שהרי החוקה ניתנה לכל נתיני הקיסרות. חשיבות החוקה ליהודי גליציה, לפחות כפי שהמתרגם עצמו מדגיש, היא בהקלה הכלכלית, עקב ביטול המסים היהודיים המיוחדים. האירועים הגדולים נמדדים על פי הפריזמה היהודית הצרה, אך למעוניינים בכך ניתנת ההזדמנות לקרוא את תרגום החוקה כולה ולדעת מה מתרחש.

פמפלט אחר הוא 'עצה טובה: גוטר ראטה אונד עצה וואס מאן זאלל צונד אין דיור צייט טואין היר אין לעמבערג, אונד אין אללע קליינערי קרייזן אונד שטעטליך' (=עצה טובה על מה שיש לעשות עכשיו בעת הזאת כאן בלמברג ובכל המחוזות הקטנים יותר ובעיירות). בפמפלט זה, כמו באחרים, לא צוין שם המחבר, ולפי בלבן כתבו אותו יעקב בודק ואברהם מנדל מוהר.⁴⁵ הפמפלט הזה שונה במקצת מן הפמפלים שזכרו לעיל, מאחר שהוא עוסק בנושא יהודי פנימי, דהיינו בהסלמה שחלה בחול המועד פסח 1848 במאבק במטיף אברהם כהן. ואולם, קריאה זהירה מגלה כי הפמפלט בא לעורר את הציבור, ולהראות לו כי ההתעסקות במחלוקות קהילתיות מגוחכת לנוכח האירועים הפוליטיים הגדולים: 'כל העולם כמעט השתנה,

45 ראו: עצה טובה: גוטר ראטה אונד עצה וואס מאן זאלל צונד אין דיור צייט טואין היר אין לעמבערג, אונד אין אללע קליינערי קרייזן אונד שטעטליך, למברג 1848. על מחברי הפמפלט ראו: בלבן (לעיל, הערה 2), עמ' 157.

כותבים המחברים, 'פרגעסט ניכט, אז אצינד, דארף קיין מענש שטאלץ זיין, אין זאגן איך בין עס, אני ואפסי עוד! – יעצט דארף איינר דעם אנדרן דיא האנד צו רייכין, אונד איהם ברודר רופן...' (=אל תשכחו ששום אדם איננו צריך עוד להיות גאה עכשיו ולומר אני הוא, אני ואפסי עוד! עכשיו יש להושיט יד איש לרעהו, ולקרוא לו אח...). גודל הרגע, הם אומרים, מחייב להתעלות מעל לעניינים הפעוטים של היוםיום: 'למען השם, אל תרדמו ואל תנוחו, הניחו את כל השטותים, אל תניחו לשטות בכם ולסמא אתכם בזטות...' ⁴⁶.

המחברים אף מרחיקים לכת ורומזים שיש להשתתף באופן אקטיבי בחיים הפוליטיים הכלליים כדי להגיע לשוויון האזרחי המיוחל: 'עטץ מוזט נישט פרגעסין דאס צונד איזט יעדע מינוטע מיט גאלד צו וועגין, ווארין וואס וויר ווערדן יעצט ביז צום רייכסטג נישט ווירקען, ווירד שאן זיין אויף עוויג פערלארן' (=עליכם לא לשכוח, שעכשיו צריך לשקול כל רגע בזהב, כי מה שלא נשיג עכשיו עד לרייכסטג, כבר יהיה אבוד לנצח...). ⁴⁷ ובהמשך: 'מה שעבר – כבר איננו, רק פקחו את עיניכם... עכשיו כבר כולנו יכולים לקוות שניווע, דהיינו, שה' יתברך יעזור, ועם החוקה החדשה והקונסטיטוציה גם לנו יהיה משהו – הנגידים (גרועים לייט) ודאי מעדיפים שהכל יישאר כשהיה...'. ⁴⁸ לו היה שלום בקהילה, מסכמים הכותבים, אפשר היה להיות מאושרים, ולדרוש להיות אזרחים שווי זכויות בעקבות האמנציפציה. כותבי הפמפלט רוצים להבטיח שהקוראים לא יראו בהם צד במחלוקת, 'מיר זענין ניכט קיין דייטשין', הם קובעים. ואולם:

אירועי חול המועד פסח, כאשר כולם רצו כמו רוצחים להכות ולהרוג את המטיף... ⁴⁹ מה יאמרו הבריות? דווקא בזמן כזה, כאשר בכל יום יש פחד ורעדה ממהפכה, הפכו היהודים לפתע למהפכנים, ובכל העיר התפשטה השמועה כי היהודים הולכים לשדוד, עד שנאלצו לשלוח את הצבא לפטרל סביב בית הכנסת, אי לאותה ברושה, וכל זאת בשמה של יראת שמים... ⁵⁰

לסיום קוראים הכותבים להניח למטיף, שממילא כבר החליט שהוא איננו מעוניין להיות רב מחוז ודי לו בתפקיד של מטיף: 'יש כאן כבר הרבה אנשים ממשפחות גרמניות, וביניהם גם גבירים ולומדים, וגם הם זקוקים למטיף...'. ⁵¹

46 עצה טובה, שם, עמ' ג.

47 שם, עמ' יב. מחברי הפמפלט אף ממליצים ליטול דוגמה מהקהילות היהודיות בו'שוב ובטרנופול. אכן מתברר שהקהילה היהודית בו'שוב הגישה תלונה לוועדה שהכינה את חוק הבחירות לרייכסטג ובה דרישה להעניק אפשרות ייצוג ברייכסטג גם על פי השתייכות דתית. יהודי ו'שוב טענו כי חוק הבחירות המוצע ישאיר אותם ללא ייצוג, מאחר שיש רוב לנוצרים במחוז הבחירה שלהם. ראו: P. Burian, *Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49*, Graz 1962, p. 37

48 עצה טובה, שם, עמ' ה.

49 על מה שאירע בחול המועד פסח ראו: ג' באדער, 'א קרבן פון יודישען פאנאטיזמוס (אברהם קאהן)', יודישער פאָלקס־קאלענדער, למברג תרס"ט, עמ' 72–82, ובמיוחד עמ' 78.

50 עצה טובה, שם, עמ' ו–ז.

51 שם, עמ' ח.

סוג נוסף של פמפלטים היו אלה שניסו לתאר את אירועי 1848 מן ההקשר הפולני הקונקרטי. הפמפלט הראשון מסוג זה הוא 'משפט מוות', סיפור חייהם ומותם של המהפכנים הפולנים תאופיל וישינובסקי ויוזף קפושצ'ינסקי שנזכרו לעיל.⁵² כבר בתחילת הפמפלט מסביר המחבר כי הגולים הפוליטיים הפולנים שברחו לפריס בשנת 1831 והמשיכו לחלום שם על פולין עצמאית נחלקו לשתי קבוצות: קבוצה אחת רצתה שישלוט בפולין מלך (הקבוצה האריסטוקרטית), וקבוצה אחרת רצתה שכל העם ייטול חלק בשלטון (הקבוצה הדמוקרטית). הגולים הדפיסו ספרים, מספר מחבר הפמפלט, ושלחו כמה אנשים אצילים מביניהם כדי להתחיל במהפכה ולהחיות מחדש את הממלכה הפולנית. נראה שהקבוצה הדמוקרטית, כלומר אלו שרצו שהעם ישלוט, היו חוזקים יותר, קובע המחבר, גם לפי מספרם הרב של חבריה, גם על פי ההצבעה.⁵³

סיפורם של שני הקדושים, המסופר בצורה מפורטת ומלאה מתת, משמש למחבר הזדמנות נוחה להסביר לציבור היהודי את הרקע ואת הזרמים השונים בתנועה הלאומית הפולנית.⁵⁴ הפמפלט הוא אפוא מעין שיעור בהיסטוריה פולנית, שמטרתו להפוך את הציבור היהודי לציבור המודע לסביבתו המיידית. סיפור מעלליהם של השניים מקבל משנה חשיבות משום שרק זמן קצר קודם לכן הם הפכו לסמלי הלאומיות הפולנית בעיר. ביום השנה לתלייתם הקימה המועצה הלאומית הפולנית (Rada Narodowa) אנדרטה לזכרם של השניים ובכנסיות נישאו תפילות לזכרם. היהודים נדרשו גם הם לציין את האירוע, ובטמפל אכן נערכה תפילה מיוחדת שכללה קריאת פרק תהלים ואמירת קדיש.⁵⁵

- 52 משפט מוות אודר טאדעס אורטהייל, למברג 1848. הפמפלט הוא בן 38 עמודים.
- 53 'דיא איינע פארטייא וואלטע דאס איין קעניג זאלל איבער איהנן הערשען (אריסטאקראטישע פארטייא), דיא אנדערע אבער וואלטע דאס גאנצע פאלק זאלל טהייל נעהמען אן דער העררשאפט (דעמאקראטישע פארטייא). זיא דרוקטען ביכער אונד שיקטען אייניגע עדעלייטע פאן איהנען, דאמיט עס זאלל איינע רעוואלוציאן זיין, אונד עס זאלל אויפס נייע איין פאלנישעס קעניגרייך געבארן ווערדען. עס שיינט דאס דיא דעמאקראטישע פארטייא, דאס הייסט דיא יעניגען וועלכע וואלטען דאס פאלק זאלל הערשען, שטערקער וואר, זאוואהל דורך אירע פיהלע מעננער, אלס אויך דורך שטימען' (משפט מוות, שם, עמ' ב).
- 54 על הדמוקרטים הפולנים ראו: P.S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918*, Seattle 1974, pp. 117–122.
- 55 ראו: *Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), עמ' 275–276. הידיעה בעיתון מדגישה את נוכחות הלא-יהודים בטמפל ואת התרגשותו של נשים נוצריות עד כדי דמעות מן הטקס. ה'צייטונג' של למברג מדווח כי היהודים לא רצו בתחילה לומר את תפילת 'יזכור' בטמפל כי 31 ביולי היה ראש חודש, אבל המועצה הלאומית דרשה זאת. במהלך הטקס נאמרה תפילת 'אל מלא רחמים' שלוש פעמים: לווישינובסקי, לקאפושצ'ינסקי ולסטודנט יהודי בשם שפיצר שנהרג בווינה ב-13 במרס, בפרוץ אירועי המהפכה. ה'צייטונג' מדגיש גם הוא את נוכחותן של נשים רבות בטקס, יהודיות ונוצריות. ראו: צייטונג, 4.8.1848, גיליון 14, עמ' 109. באחת הקהילות היהודיות במחוז זילקייב נערכה בשבת חוון (5 באוגוסט) תפילת יזכור רגילה לזכר שני המהפכנים הללו. ראו: S.W. Baron, 'The Revolution of 1848 and Jewish Scholarship, II', *American Academy for Jewish Research*, XX (1951), pp. 62–82, esp. p. 72, n. 165.

משפט מות

אודר

טאדעם אורטהייל

פאן דעם לעמברג קרימינאל געריכט אן טעאפיל
ווישניאָוֹסְקִי (פאלש גענאנט קארל ריוואל, וויניצקא
דאנבראווסקי, זאגורסקי, בענעדיקט לעווינסקי), וועגען דעם
פערברעכענעם דעם האכפערדאטהעם (דעוואלוציאן).

אונד אן יאזעף קאפושטישניבסקי וועגן דעם
פערברעכענעם דעם האכפערדאטהעם אונד דעם בענאנגענען
מאדעם אן דעם פילונאער בירגערמייסטער קאספר מארקל.

וועלכע ביידע אום 31 טען יולי 1847 אום גאלען געהענקט
ווארדען.

U r t h e i l.

L e m b e r g.

Gebruckt bei Joseph Schnander 1848

פמפלט מעניין במיוחד הוא *Ein Wort zur Zeit*⁵⁶ (=דבר בעתו) של M..r M..tz, הלא הוא מאיר מינץ. שמו של מינץ, סוחר אורתודוקסי עשיר שהיה אוטודידקט, נקשר לקבוצה שרדפה את המטיף אברהם כהן,⁵⁷ ותחיתו מופיעה על פטיציות שונות נגדו. הפמפלט הזה פורסם בשפה הגרמנית באפריל או במאי 1848, זמן קצר מאוד אחרי פרוץ אירועי המהפכה בלמברג. הוא מורכב משלושה חלקים: פנייה אל הקורא בעקבות אירועי חודש מרס בלמברג, דברים שכתב מינץ בשנת 1847 אל הנהלת המחוז בלמברג,⁵⁸ ותמליל של נאום שנשא מינץ במועצה הלאומית הפולנית בשנת 1848. מינץ היה היהודי האורתודוקסי היחיד שבחירה הנהגת המהפכה לתפקידים שונים,⁵⁹ וייתכן שהזדהותו עם הפולנים מקורה בעובדה שהוא הגיע לגליציה מאזור החלוקה הרוסי בעקבות נישואיו לבת המקום.⁶⁰ אף ייתכן שהשכלתו הגרמנית הרחבה הובילה אותו לאימוץ השקפות פוליטיות ליברליות, והצטרפותו אל הפולנים נבעה מתמיכתו ברעיונות המהפכה.

בשער הפנימי של הפמפלט מופיע תרגום לגרמנית של הפסוק ממלאכי ב, י: 'הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו', והצהרה שכל הרווחים ממכירת הפמפלט ישמשו לרכישת ציוד לגרדיסטים חסרי אמצעים מן המשמר הלאומי. בעמוד הראשון של הפמפלט מופיע בית מתוך השיר המפורסם 'An die Freude' (=אל האושר) של פרידריך שילר, שיר שבטהובן השתמש בו בסמפוניה התשיעית שלו: 'Seid umschlungen Millionen! Diesen Kuss'.

56 M..r M..tz, *Ein Wort zur Zeit: Gutachten über die Verhältnisse und Übelstände der galizischen Juden, in Folge einer löblich. k. k. Kreisämtlichen Aufforderung*, AkrW, Teki Schneider, Kt. 1001 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/5784), עמ' 184-161.

57 לפי גרשום באדר היו חמישה אנשים מעורבים ברדיפתו של כהן: נפתלי הירץ ברנשטיין, הירש אורנשטיין, מאיר מינץ, מרדכי זאב איטינגא וגבריאל סוסטובר. מינץ היה אחראי על כתיבת הפטיציות בגרמנית ('דער דייטשער סעקרעטער') נגד כהן ששלחה התכורה, וסוסטובר על הכתיבה בעברית וביידיש, שנועדה להבאיש את ריחו של כהן בקרב הציבור היהודי. ראו: באדער (לעיל, הערה 49), עמ' 77. מגדלנה כהן, רעייתו של אברהם כהן, מזכירה במכתב שכתבה לאחיו של כהן את אורנשטיין, ברנשטיין ומינץ כרודפים העיקריים שלו. ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 206. במכתב שכתבה בעקבות חקירת הרעלתו של כהן היא אומרת על מינץ: '... warum Maier Münz, der ärgste Schurke verschont blieb...' (עונש...). ראו: שם, עמ' 266.

58 עותק של חוות הדעת ששלח מינץ להנהלת המחוז נמצא באוסף הנציבות האוסטרית בגליציה, הארכיון הממלכתי ההיסטורי המרכזי בלבוב, TsDIA-L 146-7-2701 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/7983.12).

59 מינץ היה כוכר חבר במשלחת הפטיציה ובמועצה הלאומית. בחלוקה הראשונה של מחוזות הבחירה בלמברג היה מובטח למינץ מנדט בבחירות הראשונות לרייכסטג בקיץ 1848, אבל גורמים יהודיים ליברליים שהסתייגו ממינץ דרשו מהעירייה לחלק מחדש את מחוזות הבחירה. אחרי החלוקה החדשה לא היה ליהודים רוב בשום מחוז בחירה בעיר, ובסופו של דבר לא נבחר נציג יהודי מלמברג בבחירות הללו. ראו: פרידמן (לעיל, הערה 3), עמ' 65-66.

60 ראו כתבה עליו לאחר מותו: 3.6.1866, 27, p. 430, *Allgemeine Zeitung des Judenthums*. לפי הכתבה התנער מינץ מן הפולנים לאחר מכן.

EIN WORT

zur

ZEIT.

G u t a c h t e n
 über
 die Verhältnisse und Übelstände der galizischen
 Juden, in Folge einer löblich. k. k. Kreis-
 ämtlichen Aufforderung
 von
 M. . r. M. . tz.

Wie! haben wir nicht Einen Vater?
 schuff uns nicht ein Gott?

(Proph. Malach. II. Vers. 10.)

Der Reinertrag ist der Equipirung der unbemittelten
 Nationalgardisten gewidmet.

LEMBERG.
 (Stauropigian. Instituts - Druckerei.)

1848

השער של הפמפלט *Ein Wort zur Zeit*, מתוך צילום מיקרופילם המצוי בארכיון המרכזי לתולדות
 העם היהודי, ירושלים.

der ganzen Welt!// Brüder – über'm Sternenzelt/ Muss ein lieber Vater wohnen!'
 (=התחבקו מיליונים/ זו נשיקה לעולם כולו!/ אחים, מעבר לרקיע הכוכבים/ בוודאי שוכן
 אב רב חסד!).⁶¹

הפרק הפותח של הפמפלט הוא כאמור פנייה ישירה אל הקורא. בפנייה משחזר מינץ את יום 19 במרס, שהוא בעיניו יום ההשלמה והפיוס הכללי של כל התושבים המקומיים על זרמיהם השונים, שכן ברגע חגיגי אחד סולקו כל הדעות הקדומות וכל הדוקטרינות המוטעות של ימי הביניים הברבריים. כל התושבים המקומיים, מכל מעמד, דרגה ואמונה, הושיטו באותו יום את ידיהם זה לזה באחוות אחים, כשבעיניהם נוצצות דמעות שמחה ואושר של אהבת אחים. מינץ מצטט גם בפרק זה בית מתוך שילר, והפעם את הבית המפורסם: 'Deine Zauben binden wieder/ Was die Mode streng getheilt,/ Alle Menschen werden Brüder,/ Wo dein sanfter Flügel weilt' (=קסמך שוב יאחדו/ את אשר הפרידו מנהגי עולם בחומרם, כל האנשים היו לאחים, בצל כנפך הטובות). בהמשך מזכיר מינץ את סעיף 11 מתוך הפטיציה של למברג, סעיף האמנציפציה, ואומר כי במהלך הקראתו זכה הסעיף הזה למחאות כפיים אדירות שהדן נשמע למרחוק. הדבר מוכיח, הוא ממשיך ואומר, כי העם הפולני האציל ראוי למוניטין המפורסם שלו, כפי שרשום בספר ההיסטוריה. בראש השאיפות ההומניות, הוא קובע, עמדה האצולה הפולנית, וממנה התפשטו הרעיונות הלאה עד לשכבות הנמוכות ביותר. מינץ מסכם את הפרק בקריאה: 'Gleichheit aller Confessionen und Kulte!' (=שוויון לכל האמונות והדתות), ומביא, לסיום, עוד בית משיר של שילר.

הפרק השני נכתב כשנה קודם לכן, כתשובה להנהלת המחוז, שביקשה ממנו חוות דעת על בעיותיה של החברה היהודית בגליציה: הפרולטריאט המתרחב, העוני הגדול, הדמורליזציה והנישואים הבלתי חוקיים (בין הנישואים בגליציה רווח הנוהג שלא להירשם בספרי הקהילה, וילדים שנולדו מנישואים אלה נחשבו לילדים שנולדו מחוץ לנישואים ונשאו את שם המשפחה של האם). מינץ מתייחס בתשובתו לכל אחת מן התופעות הללו באופן נפרד, ומנסה להוכיח שכולן נובעות מיחס בלתי הוגן כלפי היהודים במשך מאות שנים, מהגבלת זכויותיהם ומעול המסים הבלתי סביר. אם יסירו את ההגבלות האזרחיות מעל יהודי גליציה וינהגו בהם כמו בכל יתר הנתינים, אומר מינץ, יתוקנו הרעות הללו, תיעלם השנאה של הנוצרים כלפי היהודים ותשרור הרמוניה בארץ. כך המדינה תזכה בנתינים מוכשרים שיהיו מוכנים לעשות הכול למענה. מינץ מדגיש כי לא השכלה, לא בתי ספר ולא הטפות (Predigten) יתקנו את המצב, אלא רק החירות, הזכויות האזרחיות והמיסוי השווה.⁶²

נראה שבדברים הללו של מינץ האורתודוקסי מסתתר מניע חשוב לפעילותו למען שוויון זכויות ליהודים. מאז צירופה של גליציה לאוסטריה עסקו השלטונות האוסטריים, אם ביזמתם שלהם ואם ביזמתם של משכילים יהודים, בניסיונות חוזרים ונשנים לחנך את היהודים, להעלות את רמתם התרבותית, לשפר את המבנה הכלכלי שלהם, לשנות את שפתם ולבושם ולעצב

61 התרגום לעברית של בית זה ושל הבית שלהלן הוא מתוך: נ' שופמן (תרגום ועריכה), תמלילים לקורס של דר. נחום שופמן: המוסיקה של בטהובן, ב, באר שבע תשמ"ז.

62 ראו: Ein Wort zur Zeit (לעיל, הערה 56), עמ' 25-26.

את החיים הקהילתיים-הדתיים שלהם. וכן הוטלו על היהודים, דרך קבע, צווים, הוראות וסדרים מגבוה. מינץ ידע ששוויון זכויות יבטל באחת את מעמדם הנפרד של יהודי גליציה, ישחרר אותם מן ההתערבות המתמדת בסדרי חייהם ויאפשר לאורתודוקסיה לנהל את חייה ללא התקפות מתמידות מבחוץ. אין הכוונה שהאמנציפציה הייתה עבור מינץ רק בבחינת תירוץ, אבל היא הייתה בהחלט גם הזדמנות.

כותרת הפרק האחרון היא: 'Brüder Polen und Ruthener' (=אחים פולנים ורותנים), כשם הנאום שנשא מינץ, לפי דבריו, בישיבת המועצה הלאומית הגליצאית ב־30 באפריל 1848.⁶³ מינץ חוזר בנאומו על קריאתו לשוויון מלא לכל הדתות, ומפנה הפעם קריאה זו אל הפולנים. אנחנו נמצאים ביניהם כבר מאות בשנים, אצלכם מצאנו עריסה וקבר, אבל בגלל עקרונות של חוסר סובלנות מימי הביניים היינו מנועים מליטול חלק בחיים הציבוריים במדינה. ואולם עכשיו, באביב העמים, הוא שואל, האם יימנע מאתנו גם עתה להיקרא בגאווה בנים נאמנים של Polonia? השמיעו בפני הכול את הקריאה 'שוויון מלא לכל הדתות!', הוא מבקש משומעיו, וכאשר תעשו זאת, יצליח האל את פועלכם ויעניק ניצחון לאחיות האחים החדשה.⁶⁴ הפמפלט של מינץ היה פופולרי מאוד וזכה לשבחים רבים, גם בקרב חוגים ספרותיים ובקרב האצולה הפולנית.⁶⁵ הוא עצמו מספר שהחלטתו להדפיס את הפמפלט באה אחרי שהפרק השני – תשובתו לנהגת המחוז – הועתק והועבר מיד ליד. אפשר להניח כי השימוש החוזר שהוא עושה במליצות על אחיות אחים לגבי הפולנים אכן נתפס כחידוש ועורר סקרנות בקרב הפולנים, מה עוד שמדובר היה במחבר אורתודוקסי.⁶⁶

מינץ לא היה היחיד שהתייחס להקשר הפולני. באפריל 1848 ייסד אברהם מנדל מוהר עיתון שבועי בשם 'צייטונג'. העיתון היה כתוב במעין תערובת של יודיש-דויטש ויידיש מקומית. עיתון זה היה עיתון של חדשות, שהביא דיווחים שבועיים שוטפים על התקדמות המהפכה, תוך הדגשת ההקשרים היהודיים אם היו כאלה. את החדשות אסף מוהר מעיתונים שקרא בשפה הגרמנית, ומפעם לפעם אף הוסיף דברי מוסר חינוכיים משלו.⁶⁷ באחד ממאמריו ב'צייטונג', בקיץ 1848, נזף מוהר בקוראים על שאינם חשים עצמם פולנים.

63 אותו נאום בדיוק מביא בנו של אברהם כהן בספרו על אביו, כשהוא מייחס נאום זה לאביו. ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 190–193. שניהם מציינים כי הנאום פורסם גם ב־*Rada Narodowa*, 11, וכהן מוסיף גם את תאריך הגיליון: 2.5.1848.

64 Ein Wort zur Zeit (לעיל, הערה 56), עמ' 40–43. ראו: *Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), עמ' 187. העיתון עצמו סירב להצטרף למחמיאי הפמפלט בגלל מעורבותו של מינץ ברדיפת המטיף.

66 בחוגים יהודיים ליברליים לא התרשמו ממינץ, ואף לעגו לגרמנית שלו בפמפלט תגובה: *Wie gelangt man in den Himmel deutscher Grammatik. Glossen zur Schrift*: Ein Wort zur Zeit v. M..r M..tz, Lemberg 1848. ראו: פרידמן (לעיל, הערה 3), עמ' 61. לא הצלחתי למצוא עותק של הפמפלט הזה.

67 היעדר עיתונים ביידיש בלט במיוחד משום שבשנים הללו יצאו לאור בקיסרות ההבסבורגית עיתונים בשפות שונות: 120 עיתונים בגרמנית, 30 בצ'כית, 20 בפולנית, 2 בקרואטית, 6 בסלובנית, 2 בסלובקית, 2 בסרבית, 2 ברונית, 1 בדלמטית, 33 באיטלקית, 8 בהונגרית, 4 בארמנית, 2 בוואלאכית ו־2 ברומנית. את הנתונים הללו מביא מוהר עצמו. ראו: צייטונג, 9.2.1849, גיליון 6, עמ' 43.

הדבר היה בעקבות ידיעה בעיתונות הפולנית על מהומות שפרצו בעיר פודהייץ (Podhajce) שבמזרח גליציה, שתושביה היו ברובם רותנים. המהומות החלו כאשר בעל מלאכה רותני העליב כמה מן הגרדיסטים הפולנים במשמר הלאומי שבעיר. תוך זמן קצר התפתחו המהומות לאירוע אלים בין פולנים לרותנים, כשיהודים מסיתים את האיכרים הרותנים נגד הפולנים. אחד היהודים, יהודה גלבר, פקיד במנהל האוסטרי של המחוז, אף קרא להם לשבור חלונות ודלתות בבתי הפולנים. בסופו של דבר נאלץ הצבא האוסטרי להתערב, ורק אחרי טיפול תקיף בגרדיסטים הפולנים נרגעה העיר.⁶⁸ 'מה רוצים האנשים הרעים מאתנו?', שואל מוהר:

שיקרה כאן מה שקרה בפוזנן, שיהודים רעים ביקשו להתנתק מן הפולנים?⁶⁹ שם הם שילמו על כך בסבל ובהרג רב... האם אתם רוצים שכך יקרה גם כאן? האם אתם חושבים שהתואר 'פולנים' הוא כה נורא? הדבר הזה איננו נכון. בכינוי 'פולנים' מתכוונים למי שנולדו בפולין, כלומר, גם אנו פולנים. אתם רואים שהמצב כאן רגוע יותר מאשר בכל המדינות האחרות. הפולנים אינם מעוניינים במהפכה, אלא רוצים להמשיך ולחיות תחת חסותו של הקיסר. מי הוא זה שביקש מן הקיסר שיענן לנו זכויות השוות לאלה של הנוצרים? אנשים פולנים אצילים! והנה, קמים בינינו אנשים רעים הרוצים לקומם עלינו את הפולנים בכוח, חרפה תבוא עליהם!⁷⁰

מוהר איננו משתמש בביטויים של אחוות אחים כמו מינץ, אלא מנסה לשכנע את הקוראים בנימוקים רציונליים ומעשיים. גם בהזדמנות אחרת, כאשר הוא מדווח על פנייה של הפולנים לשלטונות בווינה בנוגע להענקת שוויון זכויות ליהודים, נותר הטון של מוהר ענייני. לעומת זאת, כאשר מוהר מדבר על הקיסר-האוסטרי, הופך סגנון כתיבתו למליצי ולרגשני, עד שנדמה שהקיסר האוסטרי מעורר בו התרוממות רוח דתית.⁷¹

2. שירים

הפמפלט והעיתונים סיפקו מידע על האירועים השוטפים ועוררו את המודעות הפוליטית של הציבור היהודי. ואולם אירועי המהפכה עוררו בקרב מחברים אחדים גם את יצר הכתיבה

68 האוסטרים הקפידו לטפח את נאמנותם של הרותנים כדי למנוע מאבק משותף שלהם יחד עם הפולנים נגדם, ונקטו בטקטיקת 'הפרד ומשול'. בדומה לכך הם נהגו גם ביחס לאיכרים, כדי למנוע את התחברותם לבעלי האחוזות ויצירת חזית פולנית-אנטי-אוסטרית רחבה. ראו: וונדיץ' (לעיל, הערה 14), עמ' 71.

69 יהודי גליציה נדרשו להתערב בסוגיית חוסר הפטריוטיות הפולנית של יהודי פוזנן ונטייתם לצד הגרמני בשנת 1848, וידועה התכתובת בין יהודי קרקוב ליהודי פוזנן שפורסמה ב'*Orient*. ראו: בלבן (לעיל, הערה 2), עמ' 164-161. מתברר שאברהם כהן נדרש גם הוא לפנות ליהודי פוזנן ולבקש מהם להפסיק את עוינותם לפולנים. ראו: *Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), עמ' 182-183.

70 ראו: צייטונג, 28.7.1848, גליון 13, עמ' 101-99.

71 לידיעה על הדרישה הפולנית לאמנציפציה, ראו: צייטונג, 1.9.1848, גליון 18, עמ' 141. על פרנץ יוזף וחוקת מרס 1849 ראו: שם, 16.3.1849, גליון 11, עמ' 84-83.

הספרותית, ובצורת שירים דווקא. בין השירים בולטים במיוחד אלו המעלים על נס את האחוזה החדשה בין יהודים לנוצרים. מכיוון שהשליטה בשפה הפולנית הייתה נדירה בין היהודים בתקופה הנדונה, בחרו כותבי השירים לבטא זאת בשפה הגרמנית. שיר אחד כזה כתב הרופא והמשורר מוריץ רפפורט (Moritz Rappoport)⁷² לרגל שחרורם של העצירים הפוליטיים הפולנים. את השיר מסיים רפפורט בביטויי אחווה נמלצים: 'השלשלאות נופלות, התבלים, כל כך הרבה גיבורים/ בעדיי החירות מקושטים/ אנו מברכים את האחים'.⁷³ שיר נוסף כתב הרוקח יוהאן בייזר (Johann [Jonas] Beiser), שהיה גרדיסט במשמר הלאומי. כותרת השיר היא: 'היהודי אל לוחמי החירות הנוצרים', ובו קורא בייזר לנוצרים וליהודים להושיט את ידיהם זה לזה. השיר של בייזר מבטא את התחושה שהחירות החדשה תפיל את המחיצות הדתיות בין פולנים ליהודים ותביא לאחוות אמת ביניהם. השיר אף תורגם לפולנית.⁷⁴

מעניין לציין כאן התפתחות דומה בצד הפולני. ב־10 באפריל התפרסם בסניסלבוב שיר של מחבר פולני תחת הכותרת 'אל היהודים'. בשיר פונה המחבר אל העם היהודי ושואל מדוע הוא עומד וצופה מרחוק על התנועה [המהפכנית] הפולנית:

מה מונע ממך/ לרתך את רוחך עם זו שלנו?/ הבדל דתי לא יחסום את דרכך/ מלהיות אח לפולני;/ שוויון האחים ימתיק לך/ את מרירות השנים שחלפו./ הרי שולט עלינו/ אותו האל ששלט בפלשתינה/ ... אל תתן את עצמך לשקרים/ של הסתה של הפועלים עבור בצע כסף/ כדי לא להכתים את ההיסטוריה,/ אלא להחזיר לפולין את החוב/ כי היא זו שנתנה לך פה מקלט./ ... ואתה תעלה תפילה לאלוהים:/ אלוהינו מלכו של אברהם/ תן לנו פולין חופשית!/ הפל את החומה החוסמת את האושר/ אלוהינו, הפוך את פולין לגן עדן!/ וכך יחד, וכך בהסכמה/ מתוך אהבה לארץ ולאֱלֹהֵינו!/ 'אחדות' – זו ססמת משפחת פולין, לפני תירסק איבנו המשותף.⁷⁵

על רקע שפע הכתיבה בידיש, בגרמנית ואפילו בפולנית, כתיבה המשקפת את ההתרגשות וההתפעמות ממהלך ההיסטוריה, בולט היעדרה של כתיבה ספרותית בשפה העברית בשנת

72 על רפפורט ראו: M. Bałaban, *Historia lwowskiej Synagogi Postępowej*, Lwów 1937, p. 6.
על שירתו הפטריסית של רפפורט בשנת 1863 ראו: M. Opalski & I. Bartal, *Poles and Jews: A Failed Brotherhood*, Hanover 1992, p. 122

73 בתרגום חופשי. השיר כולו מופיע אצל בלבן (לעיל, הערה 2), עמ' 153.

74 ראו: כהן (לעיל, הערה 13), עמ' 198–199. בנו של כהן מספר כי את השיר הלחין יהודי וינאי בשם שכנר, ותרגם אותו לפולנית המשורר הידוע אלכסנדר דונין (Aleksander Dunin Borkowski, Leszek). ראו: כהן, שם, עמ' 187. גלבר מצטט בית אחד מתוך השיר אך אינו מוכיר את המקור לשיר. ראו: גלבר (לעיל, הערה 3), עמ' 373, הערה 9.

75 Bohdan Rządźianowski, 'Do Izraelitów', *Kwartalnik*, ראו: *Poświęcony Badaniu Przeszłości Żydów w Polsce, Rocznik I. – Zeszyt 2*, Warszawa 1912, pp. 140–141

1848. יוצא מכלל זה הוא השיר 'החפשית (קאנשטיטוציאן)', של צעיר בן שמונה-עשרה בשם מנחם מאניש קעניג. בשיר מהלל קעניג את החוקה ואת שחרורם של הלאומים, ואת שחרורה של גליציה בכלל זה. קעניג עצמו מביע את תמיהתו על שהמחברים שותקים ואינם מחברים ספרים בעת חירות שכזאת, וסביר להניח שהוא התכוון לשתיקתם של כותבי העברית.⁷⁶ אברהם מנדל מוהר פרסם אמנם גם הוא שיר בעברית המתייחס לאירועי הזמן, אך השיר שלו נכתב מלכתחילה לכבוד ראש השנה תר"ט, כברכה מיוחדת לקוראים ולקוראות של ה'צייטונג', ולא כיצירה עצמאית.⁷⁷

3. דרשות

הכותבים שצוטטו לעיל, רובם ככולם, הביעו שמחה לרגל הישגיה הראשונים של מהפכת 1848. מי שהביע גם חשש מסוים, לצד השמחה, היה רב המחוז של ז'ולקוב (Żółkiew), הרב צבי הירש חיות. עם פרסום חוקת אפריל נשא חיות דרשה בבית הכנסת שלו, אבל לא הסתפק בקהל המתפללים בז'ולקוב ושלח עותק של דרשתו לעיתון היהודי הווינאי *Oesterreichisches Central Organ*.⁷⁸ הדרשה הופיעה בעיתון בתוך לקט של דרשות שונות שנאמרו ברחבי הקיסרות לרגל פרסום החוקה של 25 באפריל 1848.⁷⁹

76 ראו: מנחם מאניש קעניג, מעדני מלך, לעמברג תר"ח (הביא לדפוס שלמה רובין מדולינא), עמ' 59: 'החפשית (קאנשטיטוציאן). מה זה בקרבי כהולם פעם/ אור עולם כימינו הבקיע/ דברי סתר נגלה מני רעם/ חפשית לאסטרייך עתה הגיע. אך אם הנה בדמים מגוללה/ חרב וכדון בעבורה הרימו/ עשן התבערה באפה עלה/ אך חפשית עולם לה שמו. למה תשנו מחברי זמננו/ בערש עצלות תמצאו מנוח/ חפשה נתן לילדי מחשבותינו/ ולחבר ספר תעצרו כח? – גם אתם נדיבים ועמי הארצות/ לא עוד חרפת אייב תשאו/ עברו בשערים בקרית חוצות/ ככני חיל הפעם תתראו. אשרך גאליציע יאמרו באזניך/ פתחת מוסרותיך בל תהי שוממה/ בין רעיותיך הן תעדי תפוך/ ולך חפצי בה יקרא כהמה. נעבוד מלכנו ביראה ופחד/ וארץ מולדתנו ארץ תהלה/ בצלו נחסה שב וילד יחד/ הוא מעודדני לעדי עד סלה. ראו גם: M. Weissberg, 'Die neuhebräische Aufklärungsliteratur in Galizien', *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, XXXVI (1928), p. 197

77 ראו: צייטונג, 27.9.1848, גיליון 22, עמ' 176: 'היום יום אחרון לשנה יקרה ונפלאה/ יחידה היא בשנות עולם מאד נוראה/ דרור חופש טוב וחסד ממעיה יצאו/ חדשות לא שערום אבותינו בה נשמעו/ מושלים מכסאותם הורדו בגולה הלכו/ מטה עריצים נשבר לנפשם ברחו/ רוח העת קרא בקול חזק ונורא:/ הובל עול העמים לתבל היתה אורה!/ שבת משוש נוגשים חדל שאון אכזרים/ בצדק יפשוט מלך לא ישא פני שרים/ גם על ישרון זרחה השמש ותופע נהרה/ איבת דת חזלה כמוך לפני רוח סוערה/ יקימנו ה' ונחיה לתקופת השנה/ ותבואת השנה הזאת נקצור ברננה'. ראו גם: בארון (לעיל, הערה 55), עמ' 76.

78 ניתן ללמוד על כך מתשובתו של עורך העיתון במדור Brieftäschchen (=שק המכתבים) בגיליון 7. בין התשובות מופיעה גם תשובה אל: Herr H. Ch. in Z., Angenommen – und wird in Nr. 8 mitgeteilt' *Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), ללא מספור עמודים. דרשתו של חיות מתחילה אמנם בגיליון 9, אבל סדרת הדרשות עצמה מתחילה בגיליון 8. אין לזלזל בעובדה שחיות זכה לתשובה חיובית מהעיתון, שכן העורך מציין בראשית הסדרה: 'איננו יכולים, וגם אין הדבר אפשרי, לקבל בעיתון שלנו את הדרשות

'מי האמין לשמועתינו' אומר חיות, למה שאירע עכשיו במולדתנו זו גליציה, שכוחו של האל התגלה באופן כה ברור. אחרי שבעים ושש שנים של התמזגות עם הגרמניות, הוא מוסיף, אחרי ניסיונות כושלים רבים להגיע ללאומיות עצמאית, היא הושגה בימים אלה ללא כל קושי ובחסדו של הקיסר לבדו. חיות מבטל, למעשה, בדברים הללו את ערכם של אירועי מרס בלמברג, ומייחס את כל ההישגים הפולניים לקיסר.

'אבן מאסו הבונים', ממשיך חיות בפסוק מתהלים ומן ההלל, האבן שאפילו הגיבור הפולני הלאומי קושצ'יושקו (Tadeusz Kościuszko) ויתר עליה באמרו: 'Finis Poloniae',⁸⁰ אפילו אבן זו 'הייתה לראש פינה'. היא נקבעה בימינו להיות אבן פינה (בגליציה) ואבן גבול נגד רוסיה. 'התחינה העצמות האלה?', שואל חיות, ומסביר: האם אפשר היה להאמין שארץ זו, המוקפת מדינות חזקות המעוניינות לבטל את הלאומיות שלה, תחזור אל החיים? והוא ממשיך: 'מאת ה' הייתה זאת היא נפלאות בעינינו', הדבר נפלא רק בעיניהם של אלה שלא דמינו מהפכנות מעין זו מתוך מניעים מוסריים טהורים. חיות ידע כי מרבית המהפכנים הפולנים נותרו מאוכזבים, מכיוון שהחוקה של אפריל לא נתנה לגליציה מעמד עצמאי. רק אלה שמלכתחילה לא היו מעוניינים במהפכה נגד אוסטריה היו מאושרים מן התוצאות, כי גליציה נותרה חלק אינטגרלי מאוסטריה.

חיות ממשיך ומביע את דעתו בצורה מפורשת הרבה יותר, וקובע כי ההכרה שהוענקה בחוקה לכל הלאומים, והפולנים ביניהם, תוכל לפעול למען עושרם החומרי והמוסרי של המתגוררים בגליציה רק אם גליציה תהיה חלק מן הקיסרות האוסטרית (Österreichischer Staatsverband), תחת חסות החוקה ההומנית של הקיסר או של נסיך אוסטרי. היפרדות מן הקיסר הטוב שלנו (הקיסר פרדיננד), הוא אומר, לא רק שתהיה בלתי צודקת וכפית טובה למיטיבים עמנו, אלא גם תביא למלחמת אזרחים שתקבור לגמרי את עושרה של הארץ.

'אחוזו לנו שועלים קטנים מחבלים כרמים', מצטט חיות משיר השירים, בקראו להחזיק בחמומי המוח הצעירים שעלולים להרוס את הכרם. 'זכרמנו סמדר' – המוסדות (המדיניים) שלנו עדיין חסרי שורשים, ויש לתת לתהליך להבשיל תחילה ולא למהר ולהציב דרישות. מדברי חיות ניתן ללמוד כי צעירים יהודים התחברו בהתלהבות למהפכנים הפולנים והוא, כרב הקהילה, ניסה לעצור בעדם, כמו רבנים אחרים, כפי שנראה בהמשך.

אישור לעובדת הצטרפותם של צעירים יהודים אל הפולנים ניתן למצוא מעל דפי ה-

הרבות והארוכות שנשלחו אלינו...', ראו שם, עמ' 99. הסדרה כולה הופיעה בתת-מדור Homiletik, במדור Literatur, עמ' 99-101, 125-126, 140-141, 152-153, 165-166. דרשתו של חיות היא בעמ' 126, 140-141.

79 כפי שכבר ציין בארון, שמו של כותב המאמר 'is quiet garbled', והכוונה היא שדרשתו של חיות מופיעה מיד אחרי דרשה אחרת, ללא כל הפסק ביניהן. בארון מזהה את עמ' 126 כעמוד שבו מתחילים דברי חיות. ראו: בארון (לעיל, הערה 55), עמ' 82.

80 לפי המסופר, קושצ'יושקו הכריז 'Finis Poloniae' (זהו סופה של פולין), כשנפל מסוסו עם דיכוי המרד הפולני שעליו פיקד בנובמבר 1794, דיכוי שהביא לחלוקה השלישית והאחרונה של פולין. ראו: דיוויס (לעיל, הערה 14), א, עמ' 541. דיוויס מטיל ספק בהכרזה זו של קושצ'יושקו, אך מוסיף: 'But it was the end of Poland'. אני מודה לסקוט אורי על ההפניה למקור זה.

Oesterreichisches Central Organ, בדיווח מן העיר זולקוב. הידיעה מעלה על נס את העובדה שבגליציה שורת הרמוניה ושלווה בין הנוצרים ליהודים, בניגוד למקומות כמו הונגריה, בוהמיה וצרפת. הידיעה ממשיכה ומספרת כי היו נוצרים שבחרו ביהודים לתפקידים פיקודיים של קצין, סמל ורבי-טורים למשמר הלאומי בזולקוב. בנוסף לכך, התנדבו יהודים רבים למשמר הלאומי כטורים.⁸¹ הללו אינם מוכיחים בהכרח שמדובר ביהודים בעלי השקפה רדיקלית, אך אפשר להניח שהפולנים בחרו לתפקידים הפיקודיים יהודים שהודוהו עם השקפת העולם הלאומית הפולנית באופן הברור והמוחלט ביותר, ולא את אלה שדגלו בעמדה פשרנית בין הקיסרות ללאומיות הפולנית. חיות העדיף את העמדה הזוהירה והפשרנית.

חיות אף הרחיק לכת ופנה ישירות אל בני עדתו בדברי ספר משלי (כד, כא): 'יִרְא אֶת ה' בְּנֵי מֶלֶךְ, וְעַם שׁוֹנִים אֶל תַּתְּעַרְבֻּ, וּמִסְבִּיר: בְּנֵי, יִרְא אֶת ה' וְאֵת הַמֶּלֶךְ וְאֵל תְּהִיָּה בְּקִהְלָהּ אַחַת עִם הַחוֹשְׁבִּים אַחֶרֶת (mit Andersdenkenden mache keine Gemeinschaft), כלומר עם המהפכנים.⁸² הוא חותם את דרשתו במילים חמות על גליציה ומכנה אותה שוב ושוב מולדת (Vaterland), אבל אינו נותן ליחס הזה ביטוי פוליטי, אלא מסתפק בחובה הדתית להכיר לה תודה. את הנאמנות הפוליטית הוא מעדיף לשמור למונרכיה הקונסיטוטציונית, שאותה הוא מאפיין 'מתונה וצודקת'.

העיתון הווינאי הליברלי והפרו-אוסטרי מביא את הדרשה של חיות בפירוט רב, 'מכיוון שהיא הראשונה מסוגה שנישאה מפי רב גליצאי מן האסכולה הישנה, וכן, 'כי היא מראה מה יכולה להיות השקפת העולם בעניינים פוליטיים כלליים גם של מי שעוטה קפטן וזופיצה'. אף על פי כן לא נמנע העיתון מלהעיר כי הסרת הבגדים הללו תביא לשיפור גדול יותר בהשקפת עולמם ובנימוסיהם של אלה הלובשים אותם.⁸³

ד. האופציה הגרמנית

חיות לא דחה לגמרי את האופציה הפולנית, אלא ניסה לשלב אותה עם האופציה האוסטרית. ואולם חיות היה מתון באופן יחסי לאחרים, שהמשיכו, גם לנוכח האירועים, להעדיף את ה'גרמניות' הגליצאית ולדחות את ה'פולניות'. אחד מהם היה ש' לוינשטיין מברודי, שכתב סדרת מאמרים לעיתון *Oesterreichisches Central Organ* בשם 'קולות מגליציה'. באחד מפרקי הסדרה יוצא לוינשטיין בנחרצות להגנת ה'גרמניות' של יהודי גליציה, גם בעיצומם של ימי המהפכה. ליהודים, הוא אומר, יש תפקיד חשוב בגליציה, מכיוון שהם מייצגים שם את האלמנט הגרמני. 'אף שהם חיו במשך מאות שנים בפולין, הוא ממשיך, 'היהודים לא הפכו לפולנים'. השפה שלהם היא עדיין ניב קלוקל של גרמנית, וההשכלה שלהם – גרמנית לפני ולפנים. הם לא טרחו ללמוד את השפה הפולנית וגם לא דגלו בשאיפות הפולניות. הם התחנכו באופן הדוק עם הגרמניות, ולכן זכותם להרחיב את השכלתם בכיוון זה.

81 ראו: *Oesterreichisches Central Organ* (לעיל, הערה 2), עמ' 131.

82 ראו: שם, עמ' 126.

83 שם, עמ' 152.

יהודי גליציה יסיפו לצדד בהשקפות גרמניות, ממשיך ליינשטיין, כמו גם בהשכלה ובנימוסים גרמניים, וכך יהיו גרמנים אמיתיים (echter Deutscher).⁸⁴ דברים מן הסוג הזה, חשוב לציין, לא נשמעו בתוך גליציה, לפחות לא ביולי 1848, התאריך שבו הם נתפרסמו בווינה. הם מוכיחים שעדיין היו השקפות שונות באשר לזהותם של יהודי גליציה, ורק כאשר התבהרה תמונת האירועים ההיסטוריים הדרמטיים הם הגיעו לאחדות דעים כלשהי ביחס לזהות זו.

ה. דיכוי המהפכה

ב־4 ביוני עזב הנציב סטדיון את גליציה כדי להשתתף בהרכבת הממשלה האוסטרית החדשה. הוא העביר את השליטה לגנרל המרשטיין (Wilhelm von Hammerstein), שהיה מופקד על גדודי הצבא האוסטרי בגליציה. זה היה הצעד הראשון בדרך לדיכוי המהפכה. זמן קצר אחר כך, עם עזיבתו הסופית של סטדיון, ננקט מהלך פייסני גם לטובת הלאומיות הפולנית, וב־30 ביולי מונה בפעם הראשונה נציב פולני לגליציה, ו' זלסקי (Wacław Zaleski). מהלך זה אמור היה לשכנע את הפולנים להעדיף מדיניות של 'ריאל-פוליטיק' על פעולות מהפכניות.⁸⁵ ואולם סטדיון חשב גם על היחסים שבין הפולנים ובין היהודים. כשהוא עזב את גליציה עדיין שררה הרמוניה בין הפולנים ליהודים, וסטדיון חשש שזו עלולה, עם הזמן, לכרסם בנאמנות היהודית לאוסטריה. סטדיון רצה להחליש קשר זה ולהחזיר את היהודים לחיק אוסטריה. הוא עשה זאת כאשר כבר היה בווינה. הוא ידע כי הנושא הבוער ביותר מבחינתם של היהודים הוא נטל המסים הכבד, ובמיוחד מס הבשר ומס הנרות. סעיף 25 בחוקת פילרסדורף העניק אמנם שוויון בחובות ובמסים, אך הדיון בטיטוט ההצעה עדיין לא הגיע לסיומו. הפולנים הבטיחו להפעיל לחץ על וינה לביטול המסים הללו, ועל כן המליץ סטדיון להעביר את הנושא מן הפולנים אל הממשלה האוסטרית. ואכן, ב־5 באוקטובר, אחרי כמה ימי דיונים, החליטה הממשלה לבטל את המסים היהודיים המיוחדים. ב־20 בחודש ניתן להחלטה זו גם אישור של הקיסר.⁸⁶ תודתם של היהודים הייתה נתונה לאוסטרים, שכן הממשלה האוסטרית היא זו ששחררה אותם מעול המסים המדכא, גם אם הראשונים שתבעו זאת היו הפולנים, בפטיציה של למברג.

84 S. Löwenstein, 'Stimmen aus Galizien', שם, עמ' 232.

85 גזיבובסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 14. סטדיון 'סידר' לעצמו מרחוק מועמדות לרייכסטג במחוז ראוה שבמזרח גליציה ואכן הצליח להיבחר. ב־30.7.1848 הוא התפטר רשמית מכהונתו כנציב גליציה. ראו: מקרטני (לעיל, הערה 35), עמ' 404.

86 ראו: אייזנברג (לעיל, הערה 21), עמ' 75-92, ובמיוחד עמ' 85. סטדיון נהג באופן דומה גם עם האיכרים הפולנים. שחרור האיכרים הופיע ברשימת הדרישות בפטיציה הלמברגית, אך סטדיון העדיף ששחרור זה יוצג כמתנת הממשלה האוסטרית ולא כהישגה של המשלחת הפולנית. ואמנם, הוא הצליח לשכנע את השלטונות בווינה לבטל את הצמיתות, וב־15 במאי 1848 נכנס שחרור האיכרים לתוקף. למן אותו היום יכולים היו האוסטרים לבטוח באיכרים הפולנים שיהיו נאמנים לשלטון האוסטרי. האצולה הפולנית, לעומת זאת, נותרה ללא גייסות האיכרים במאבקה למען הלאומיות הפולנית. ראו: הויזלר (לעיל, הערה 3), עמ' 152-153.

לקראת סוף שנת 1848 נפתחה הדרך לדכא סופית גם את למברג ואת גליציה, אחרי שדוכאה התפרצות מהפכנית נוספת בווינה בסוף אוקטובר. זה היה הצאר הרוסי שגילה חרדה לנוכח ההתרחשויות בגליציה, במיוחד על רקע העובדה שהגיעו אליה מהגרים פולנים רבים שהיו עד אז בגלות בפריס. הגנרל המרשטיין עמד בקשר מתמיד גם עם מפקד הצבא הרוסי והמתין להודמנות נאותה.⁸⁷

ב-1 בנובמבר 1848 אירעו בלמברג התנגשויות מקומיות בין גרדיסטים לחיילים אוסטרים מחיל התותחנים, והם התפתחו עד מהרה למהומות של ממש. יש לציין כי התנגשויות מקומיות בין המשמר הלאומי הפולני לצבא האוסטרי חזרו ונשנו פעמים רבות. ואולם הפעם נהרג בטעות כומר במהלך המהומות והדבר הביא להתקהלויות זועמות בעיר. המרשטיין חשש שהמשמר הלאומי יפרוץ את מחסן הנשק של הצבא בעיר כדי לצייד את האוכלוסייה המקומית. הוא החליט אפוא לפזר פלוגות צבא בכל הנקודות השולטות בעיר וכך לסגור על המשמר הלאומי.

בתוך זמן קצר פתח הצבא ביריות, ובתגובה הקימו הגרדיסטים בריקדות ברחובות העיר. מפקד הצבא הבטיח שאם הגרדיסטים לא יתגרו בצבא הוא ייתן הוראה לנצור את הנשק. למחרת, בשש בבוקר, שוב נשמעו יריות ושוב הוקמו בריקדות. מפקד הצבא איים שאם לא יפורקו הבריקדות ולא יפוזרו ההתקהלויות הוא יפעיל כוח צבאי. הוא גם דרש מהמגיסטר להרגיע את ההמון. כמה שעות אחר כך נפצעו קשה שלושה תותחנים, ובשל כך הופצה העיר בתותחים וברובים במשך כחצי שעה. בעיר נתלו דגלים לבנים ונציגים של העיר ביקשו להפסיק את היריות, אבל אלה לא פסקו ובניין העירייה החל לבעור. נציגי העיר שבו וביקשו להפסיק את האש, לפחות לשלוש שעות, תמורת הבטחה להרגיע את הציבור. המפקד הצבאי הסכים, ונציגי העיר הודיעו על כניעה ועל קבלת התנאים שהוכתבו להם: הבריקדות הוסרו, הסטודנטים התפרקו מנשקם והתחייבו שלא לשאת עוד נשק בעתיד, המשמר הלאומי נדרש להתארגן מחדש ועל הגרדיסטים נאסר לשאת עוד את סמל הנשר הפולני על דש מדיהם. מכיוון שבלילה עדיין נשמעו יריות מכמה בתים, הוכרז בעיר שלטון צבאי וכל תושבי העיר חויבו למסור את נשקם.

בסופם של האירועים התברר שבאש התותחים נשרפו בעיר בניינים רבים, ביניהם בית העירייה המחודש, הארכיון, בניין האוניברסיטה, האקדמיה הטכנית, המכון הנטורלי, התאטרון הישן ובתים פרטיים רבים. הגשם שירד בלילה כיבה את שארית האש והציל את העיר מהרס גדול הרבה יותר. מספר ההרוגים הגיע לחמישים וחמישה אזרחים ושלושה חיילים והיו גם פצועים רבים.⁸⁸ בין ההרוגים היה גם איגולניצר, מורה יהודי בבית הספר החדש של הקהילה.⁸⁹ בעיר הוכרז עוצר, נאסרו אספות רבות משתתפים והופסקה הוצאת עיתונים ללא רשיון.

87 ראו: וינטר (לעיל, הערה 32), עמ' 192–193.

88 רוסקא-רידל (לעיל, הערה 3), עמ' 59.

89 ראו: וייסברג (לעיל, הערה 6), עמ' 524–525. היהודים גם נטלו חלק במאבק על הבריקדות. ראו: פרידמן (לעיל, הערה 3), עמ' 64, הערה 7. ראו גם: צייטונג, 10.11.1848, גיליון 27, עמ' 205–207; שם, 24.11.1848, גיליון 29, עמ' 220; שם, 12.1.1849, גיליון 2, עמ' 15–16.

ב-7 בפברואר 1849 הגיע ללמברג המושל החדש של גליציה, הרוזן אגנור גולוחובסקי (Graf Agenor Gołuchowski).⁹⁰ הרקטור הגרמני של אוניברסיטת למברג קיבל אותו במילים הבאות: 'אין אנו מכירים הבדלי לאום בינינו, ואנו נפגשים בידדות ובאחוה, ברוח מרוממת וברצון להיות אך ורק אוסטרים'. על הדברים הללו השיב גולוחובסקי: 'ביחס לדברי הנואם מטעם האוניברסיטה על הרצון להיות אך ורק אוסטרים, עלי להדגיש ולאשר כי דבריו הם בעלי חשיבות רבה, ועלינו לדאוג שהם יחדרו היטב ללבו של הנוער בעזרת דוגמה אישית'.⁹¹ גולוחובסקי אכן לא תמך בהמשך המהפכה והעדיף את דרך הפשרה עם האוסטרים, וגישתו הקנתה לו את המוניטין של אבי 'האורינטציה האוסטרית' של הפולנים בגליציה.⁹²

עוד תושבי למברג מנסים לעכל את אירועי נובמבר והנה הגיעו חדשות מווינה, שב-2 בדצמבר הוכתר שם קיסר חדש, פרנץ יוזף, אחיינו של הקיסר פרדיננד, שהיה בן שמונה-עשרה. הקיסר החדש, שחינוכו היה שמרני וקתולי, הצליח לבטל את כל הישגי המהפכה בשלוש השנים הראשונות של מלכותו. חוקת קרמזיר, שניסח הרייכסטיג החדש בראשית 1849, לא קיבלה את אישורו של פרנץ יוזף, ובמקומה פורסמה ב-4 במרס 1849 חוקה חדשה, חוקת סטדיון. חוקה זו חלה על כל מדינות הקיסרות, ובהן הונגריה, ואיחדה אותן תחת ההגדרה של אוסטריה. עם זאת, היא הותירה על מקומן שורה ארוכה של חירויות אזרחיות מרשימות וכן את זכותם של הלאומים השונים לשמר את לאומיותם. ואולם החוקה הזאת לא יושמה מעולם.⁹³ ביוני 1849 נערך בווינה כנס בישופים שביקש להחזיר לכנסייה הקתולית את מעמדה העצמאי באוסטריה ואת השפעתה בחברה. הרושם הכללי היה שהתביעות הללו ימצאו הד חיובי תחת שלטונו של הקיסר החדש. פייבוש שמלקס, הצעיר היהודי שהתנתק מעולם הערכים המסורתי בעקבות המהפכה, נאלץ למצוא לעצמו תחליף לליברליזם של 1848. 'שנת 1850', כתב, 'הביאה עמה דממת מוות פוליטית, ואני חדלתי למצוא עניין בקריאת עיתונים'.⁹⁴ המכה הסופית הונחתה ב-31 בדצמבר 1851, כאשר פרנץ יוזף ביטל את חוקת מרס. מסמך שביקש להותיר על כנה את האמנציפציה של היהודים, על פי חוקת מרס, לא קיבל את אישורו של הקיסר.⁹⁵ בשנת 1852 החל באוסטריה עידן הניאואבסולוטיזם.

90 זלסקי התפטר אחרי שמדיניותו צוינה בין הגורמים לאירועי נובמבר. ראו: מקרטני (לעיל, הערה 35), עמ' 450.

91 ראו: גזיבובסקי (לעיל, הערה 3), עמ' 15-16.

92 J. Radzyner, 'Die austro-polnische Orientierung: Galiziens Politiker in Wien 1867 bis 1914', *Polen Österreich: Aus der Geschichte einer Nachbarschaft*, eds. W. Leitsch & M. Wawrykowa, Wien 1988, pp. 202-219, esp. p. 204.

93 לחוקת קרמזיר וחוקת סטדיון, ראו: ברנציק (לעיל, הערה 34), עמ' 115-201. ראו גם: H. Jaques, *Denkschrift über die Stellung der Juden in Oesterreich*, Wien 1859.

94 שמלקס (לעיל, הערה 1), עמ' 4.

95 ראו: S. Beller, *Francis Joseph*, London 1996, p. 56.

ו. האופציה האוסטרית

דיכוי המהפכה אף גרם להתפוגגות אווירת השותפות היהודית-הפולנית, שעדיין לא הכתה שורשים עמוקים. כל צד בחן את יעדיו לנוכח המצב החדש ושקל למי לתת את נאמנותו. הבישופ וייזחליסקי, לדוגמה, שהיה ראשון החותמים על הפטיציה של למברג במרס, פרסם איגרת רועים ובה אסר להעסיק משרתות יהודיות. הוא גם קרא לנתק כל מגע בין נוצרים ליהודים.⁹⁶ ואולם חוסר האמון התבטא לא רק במישור הדתי אלא גם במישור האזרחי, כפי שעולה בבירור מן הדו"ח שנכתב ב־16 בפברואר ונשלח לסטדיון, שנתמנה בינתיים לשר הפנים האוסטרי. הדו"ח, שעליו חתם הנציב החדש גולוחובסקי, נשלח לסטדיון בתשובה לשאלתו על יחס היהודים אל האצולה הפולנית ואל האיכרים הפולנים. בלבו של סטדיון נתעורר חשש לגבי תמיכתם הפוליטית של היהודים, אחרי שיהודים הונגרים הפיצו בגליציה קול קורא ביוזם-דויטש, שביקש מיהודי גליציה לתמוך במהפכנים ההונגרים והפולנים ולהיאבק להשגת עצמאות מן האוסטרים.⁹⁷

כבר בתחילת הדו"ח מרגיע גולוחובסקי את סטדיון וקובע כי האוסטרים אינם צריכים לחשוש מעמדה עוינת של היהודים כלפי הממשלה. היהודים, הוא אומר, מתעניינים בפוליטיקה רק אם יש לה השפעה כלכלית על חייהם, ולכן עם ביטול המסים הפכו היהודים אסירי תודה לאוסטריה דווקא. אפילו בעת האירועים המהפכניים האחרונים, כלומר אירועי נובמבר 1848, כאשר הוטל פחד על כולם, התייצבו היהודים ללא חשש לצדה של הממשלה האוסטרית. יתר על כן, היהודים יודעים כי עם פרוץ המהפכה הכירה הממשלה האוסטרית בצורך להעניק להם שוויון זכויות, והם חוששים שכל שלטון אחר עלול להביא להחזרת 'העבדות הישנה'.

רק בקרב האינטליגנציה, אומר כותב הדו"ח, ישנם כמה אנשים, במיוחד עורכי דין, שהעמידו פנים כאילו הם מצטרפים לעניין הפולני, מתוך מניעים שאינם טהורים. ואולם אין מקרים בודדים אלה מייצגים את הציבור היהודי בכללו, וגם אין לחשוש שהם ישפיעו על יתר היהודים, מאחר שאין לאנשים אלה השפעה על ההמון היהודי והם נחשבים לכופרים.

האציל הפולני יודע היטב, ממשיך גולוחובסקי, שאין ליהודי כל הבנה בעניינים פוליטיים גבוהים ולא אהדה ללאומיות הפולנית. החברה היהודית דואגת רק לעצמה ולא תקריב שום קרבן למען הפולנים, ולכן הפולני נזהר מן היהודי כמפני בוגד. על היחס לאיכרים הוא אומר, שהיהודים קמצנים מכדי לתרום מכספם למען הפצת תעמולה לאומית בקרבם. ואף האיכרים, מצדם, לא יתנו אמון ביהודים מסיבות דתיות, במיוחד אם ינסו להחליש את נאמנותם לממשלה האוסטרית. אפילו הכמורה הקתולית הגבוהה, מוסיף גולוחובסקי, לא הצליחה להשתמש במוסדות הכנסייתיים כדי להסיט את האיכרים מן הנאמנות לאוסטריה. גולוחובסקי מרגיע

96 ראו: בלבן (לעיל, הערה 3), עמ' 19.

97 ראו: N.M. Gelber, *Aus zwei Jahrhunderten: Beiträge zur neueren Geschichte der Juden*, Wien 1924, pp. 101–103; בארון (לעיל, הערה 5), עמ' 148.

את סטדיון ואומר שהוא איננו מבחין אף ברמז קל שבקלים לקיום אחווה או התקרבות בין שתי הקבוצות, העלולה לסכן את המדינה האוסטרית.⁹⁸

פחות משנה קודם לכן היו תחושותיה של האצולה הפולנית אחרות לגמרי כלפי היהודים. אחרי שהממשלה האוסטרית אישרה את שחרור האיכרים מן הצמיתות, נתעורר חששה של האצולה שמא האיכרים יניחו שהאצולה לא פעלה למענם ויפנו את זעמם כלפיה. האצולה יזמה אז את הפצתו של קול קורא בידיש אל יהודי הכפרים, בשם: 'לאחינו בני ישראל היושבים בכפרים', ונראה שהוא נכתב בידי יהודים. בקול הקורא התבקשו היהודים לשכנע את שכניהם האיכרים הפולנים שהאצולה הפולנית רצתה בשחרורם, אלא שהיא לא יכולה הייתה לעשות זאת ללא ידיעתו של הקיסר.⁹⁹

הדו"ח של גולדוובסקי לא היה רחוק מן האמת. אחרי כמה חודשים של התקרבות לפולנים הבינו היהודים כי גורלם ייקבע מעתה בידי האוסטרים ולא בידי הפולנים. וכך, בפעם הראשונה מאז צורפה גליציה לאוסטריה החלו אחדים מהם להגדיר את עצמם כיהודים 'אוסטרים'. את הביטוי המפורש ביותר לתפנית הזאת השמיע שמואל דייטש, רב המחוז של סמבור (Sambor). דייטש, שהגיע לגליציה ככל הנראה מבוהמיה או ממורביה, היה בהליכותיו יהודי 'גרמני' ולא יהודי 'פולני', ובתור שכזה אף היה מתומכי הפולנים בראשית ימי המהפכה.¹⁰⁰

ב־28 במרס 1851, לפני ביטולה הסופי של החוקה, שלח דייטש תזכיר אל משרד הדתות האוסטרי והעלה בו על נס את חוקי היסוד שהעניקו ליהודים שוויון עם בני הדתות האחרות. חוקים אלה, הוא אומר, עוררו ביהודי בוהמיה, מורביה והונגריה תחושה של ערך עצמי, ובעקבות זאת הם החלו לארגן מחדש את הקהילות כדי להיות ראויים למעמד החדש שזכו בו.

גם גליציה היא אבן בכתר הקיסר, אף אם אינה כה נוצצת, כותב דייטש, ומיצר על כך שארבע מאות אלף היהודים הגרים בה,¹⁰¹ היכולים להיות גרעינה של האוכלוסייה הגרמנית האינטליגנטית של גליציה, נחשבים לנחותים ביותר בעיניהם של יהודי העולם. היהדות הגליציאית צריכה להימנות עם התושבים הגרמנים של הארץ, הוא קובע, וכל שעליהם לעשות כדי להיחשב לנתינים 'אוסטרים' טהורים' בזמן קצר הוא להסיר את הקפטן הפולני וללבוש במקומו בגד גרמני.

98 ראו: אוסף הנציבות האוסטרית בגליציה, הארכיון הממלכתי ההיסטורי המרכזי בלבוב, 146-7-2862 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/8894.11), עמ' 17-25. הטון של הדו"ח שלילי ביותר, והיהודים מוצגים בו כרודפי בצע וכמוגני לב, הדואגים רק לרווחתם הכלכלית ואינם מוכנים לשרוף את אצבעותיהם עבור מישור אחר. אני מודה לד"ר מיכאל סילבר על ההפניה למקור זה.

99 ראו: מ' בלבן, 'פון מיין ארכיוו', היסטארישע שריפטן, בעריכת א' טשעריקאווער, א, ווארשע 1929, עמ' 739-740, 746-748.

100 דייטש מונה לרב המחוז בסמבור בשנת 1847, ובכך הפכה סמבור לקהילה השנייה בגליציה, אחרי למברג, שהיה לה מטיף גרמני. ראו: 19, p. 3, 1.1851, *Wiener Blätter*.

101 בשנת 1851 היו בגליציה 1,864,101 פולנים, 2,281,839 רותנים, 312,962 יהודים, 93,387 גרמנים ו־2,733 ארמנים. ראו: הויזלר (לעיל, הערה 3), עמ' 131.

דויטש לא היה הראשון שהציע לחייב יהודים ללבוש בגדים 'גרמניים'. הוא עצמו מזכיר ניסיון דומה של מושל גליציה, סטדין, לפני ימי מרס 1848. הניסיון נכשל, ואמר דויטש, ממניעים אציליים של השלטונות, שלא רצו להטיל על היהודים חובות והגבלות נוספות על אלה שכבר הוטלו עליהם.¹⁰² ואולם עכשיו, משהוסרו ההגבלות, אין סיבה לדחות זאת. דויטש רואה בקפטן את שורש כל הרע: בגד זה מרחיק את היהודים מעבודת אדמה, מתעשייה ומשירות בצבא ומוביל אותם לחיי עצלות ובטלה. הוא מבקר במילים קשות את הרבנים הגליצאים על שהם חסרי השכלה כללית, ואיננו חוסך את שבטו גם מן הרבנים הידועים כמשכילים: 'אמנם יש בקולומיאה, בזולקוב ובצ'רנוביץ שלושה רבנים שטעמו מעט מלימודים פילוסופיים ומתוך ויתורים רבים עברו בחינות פרטיות'. ואולם מה בכך אם הם פועלים כפי שפעלו הרבנים כבר לפני חמישים ומאה שנה?¹⁰³

דויטש מציין לטובה את הערים הגדולות שבהן כבר פועלת קהילה גרמנית ותפילה מסודרת, אבל הן משרתות רק את היהודים המשכילים והעשירים. ההמון – 'היהודים הפולנים' – הולך לאיבוד. 'אנו חיים תחת קיסר גרמני', הוא מוסיף, והכיני 'יהודי פולני' כבר הפך מזמן לכינוי גנאי, ועל כן בכל מקום שבו מופיע יהודי גליצאי, במולדת או מחוצה לה, הוא מעורר זלזול אף אם הוא ראוי להערכה.

דויטש מציע למשרד הדתות חמש הצעות: (א) לתת ליהודי גליציה ארכה של שנתיים כדי להיפטר מן הלבוש 'פולני' ולאמץ בגדים 'גרמניים'; (ב) לכנס בלמברג אספת נכבדים לדיון בענייני חינוך ודת, ולזמן אליה נציגים רבים יותר מן השכבות המשכילות בגליציה מאשר מן הרבנים. הוא גם מציע להזמין לאספה זו רבנים ממורביה ומבוהמיה. לדעתו, יש ליישם את החלטות אספת הנכבדים של פראג גם לגבי גליציה;¹⁰⁴ (ג) לדכא את החסידות ולהחזיר

102 גם אברהם כהן שלח תזכיר לממשלה בבקשה לדרוש את אימוץ הלבוש האירופאי, בהנחה שטרנספורמציה חיצונית תביא לטרנספורמציה פנימית. כהן הדגיש במיוחד את הצורך לאסור על ה'שטירנטיכל', כיסוי הראש לנשים המעוטרת באבני חן. התזכיר של כהן נשלח לפני מרס 1848, והוא איננו משתמש בביטוי 'לבוש יהודי-פולני' אלא בביטוי 'לבוש יהודי' (Judentracht). לתזכיר של כהן בשלמותו, ראו: *Wiener Blätter*, 10.10.1850, 14, p. 124. דיונים על הצורך לשנות את הלבוש בגליציה התנהלו גם מעל דפי 'כוכבי יצחק', וכבר בשנת 1846.

103 הכוונה לרבנים שמשון הורוביץ מצ'רנוביץ, נחום טאוב מקולומיאה וצבי הירש חיות מזולקוב. שלושת הרבנים למדו באוניברסיטה בתכנית של שנתיים, שנקראה לימודי פילוסופיה ונחשבה לתכנית חובה לכל סטודנט, ועמדו בבחינות אקסטרניות. לא היו אלה לימודים לתואר אקדמי, והחל בשנת 1849, עם הרפורמה במערכת החינוך האוסטרית, הועברה מסגרת לימודים זו מן האוניברסיטה אל הגימנסיה, ומשך הלימודים בה התארך בשל כך משש שנים לשמונה שנים. ראו: G. Starkosch-Grassmann, *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens*, Wien 1905, p. 201 (לעיל, הערה 3), עמ' 173–174. חיות היה כנראה הרב הגליצאי הראשון שעמד בהצלחה בבחינות הללו, בנוסף לבחינות בפדגוגיה, כפי שדרש החוק מרבני המחוז, והוא עשה זאת באופן אקסטרני באוניברסיטת למברג בשנת 1846. נושאי הבחינה כללו פדגוגיה ופסיכולוגיה, וכן היסטוריה, גאוגרפיה, לוגיקה, מטפיסיקה ואתיקה. על הבחינה של חיות ראו: *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 22.6.1846, 26, p. 383.

104 על אספת הנכבדים בפראג שנערכה בשנים 1850–1851, ראו: A. Kohn, *Die Notablenversammlung der Israeliten Böhmens in Prag, ihre Berathungen und Beschlüsse*, Wien 1851.

לתוקפו את האיסור שהוטל לפני 1848 על פרסומם של ספרי קבלה וספרים עבריים עם תרגום לז'רגון. דויטש מוסיף כי בשנות המהפכה חל מפנה לרעה, למשל עם ביטול הצנזורה על ספרים קבליים וספרי תפילה עם ז'רגון; (ד) להקים מוסדות לעניים בערים כדי לצמצם את נדידת הקבצנים; (ה) להקים חברות ליישוב חקלאי של יהודים. לסיום מביע דויטש את תקוותו, שיהדות גליציה תוכל לשכון כבוד לצד הפרובינציאליות הגרמניות של מדינת הקייזר.¹⁰⁵ התזכיר של דויטש, ובפרט הצעתו לכפות לבוש 'גרמני', עוררו ויכוח סוער בעיתונות היהודית הווינאית.¹⁰⁶ הכול ציפו במיוחד לתגובתו של הרב צבי הירש חיות.¹⁰⁷ הציבור היהודי הליברלי קיווה שחיות יוכל לסייע להחדרת רעיונות ליברליים לחברה המסורתית בהיותו רב מסורתי 'פולני' מכאן, ואדם משכיל המפרסם את תגובותיו גם בעיתונות הגרמנית הכתובה מכאן. ועל כן פורסם בעיתונות קודם לכן, בעמוד השער, מכתב של חיות, שבו הוא שילב גם ביקורת אנטי-חסידיית נוקבת.¹⁰⁸

תגובתו של חיות להצעותיו של דויטש נשלחה למשרד הדתות, אך בדרך כלשהי נתגלגלה לידי עורך ה-*Wiener Blätter* והוא פרסמה מיד. חיות דחה את רעיון כפיית הלבוש, ואמר כי די ברזו קל של הממשלה כדי לגרום לדור הצעיר להעדיף לבוש 'גרמני'. חיות גם דחה את הרעיון של דיכוי החסידות, ואמר כי הדיכוי יהפוך את החסידים לקדושים ויביא

הדתות ביקש חוות דעה של קהילות יהודיות ושל הנהלות מחוז שונות בגליציה על יישום תקנון הקהילות, שהוצע באספה זו גם לגבי קהילות גליציה.

105 לתזכיר של שמואל דויטש אל משרד החינוך והדתות ראו: הארכיון הממלכתי ההיסטורי המחוזי בצ'רנובין, GACHO 3-2-1777 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, INV. 8352). יש מקום לחקור את הקשר שבין ביטול הצנזורה על ספרים קבליים להתפשטות החסידות, קשר שדויטש רומז לו. ניתן למצוא לכך הד גם באכתזה שנאמרה במועד מאוחר יותר: 'מפלגים הביטו הרבנים על תנועת החסידים בזעזוע ושאי-נפש ויבקשו תחבולות ללחום נגד החסידים וצדיקיהם, וגם הממשלות בימים ההם עזרו אחריהם. אולם משנת 1848 והלאה עלתה התנועה הזאת כפורחת ותכס את עין ארץ גאליציה, ואין מתעורר לסגור הדרך בעדה'. ראו: נ' לאנדעס, 'היהודים בגאליציה למחלקות', המזכיר אהבה לארץ מולדתו (לבוב), 1.5.1884, גיליון 9, עמ' 30.

106 בעיתון *Wiener Blätter* נתפרסמו תגובות רבות בעד הצעותיו של דויטש ונגדן, בעיקר בעניין הלבוש הפולני. ראו: *Wiener Blätter*, 1851, pp. 295–296, 297, 311–312, 327–328, 369, 372–373, 404, 407–408, 438, 459–460, 463–464, 468, 471–472, 476–477

107 ראו: *Wiener Blätter*, 1851, p. 306. גלבר לא ראה את התזכיר עצמו אלא רק את דיווחי העיתונות, והוא טוען כי התזכיר נשאר ללא תגובה ממשלתית, למעט עניין החקלאות. ראו: גלבר (לעיל), הערה 97, עמ' 105. ואולם מתברר שמשרד הדתות והחינוך התייחס לתזכיר ברצינות רבה ושלח אותו להנהלות מחוז רבות בגליציה ולרבנים אחדים לצורך קבלת חוות דעת, כפי שאראה בהמשך.

108 המכתב מופיע ב-*Wiener Blätter*, 4.5.1851, 36, p. 215, ולא ב-*Wiener Stimmen*, כפי שצוין אצל גלבר, שם, עמ' 108. לא הצלחתי למצוא בשום ביבליוגרפיה עיתון בשם *Wiener Stimmen*. הוא איננו מופיע אף אצל J. Toury, *Die Jüdische Presse im Österreichischen Kaiserreich: 1802–1918*, Tübingen 1983. Ein Beitrag zur Problematik der Akkulturation. ספר זה הוא הביבליוגרפיה השלמה ביותר של העיתונים היהודיים שיצאו לאור באוסטריה. קשה גם להניח שלטריס פרסם בווינה בשנת 1851 שני עיתונים יהודיים בשפה הגרמנית, והמכתב התפרסם בשניהם בגיליון 36. הוא נכתב כמכתב לעורך (ולא ללטרס באופן אישי), ומדברי חיות בתחילת מכתבו ברור שהוא נמנה עם קוראי העיתון.

להתחזקותם.¹⁰⁹ הוא אף האשים את 'המשכילים כביכול', הלבושים בבגדים 'גרמניים', שגרמו לאלה שניסו לשמר את מנהגי אבותיהם לדחות כל דבר חדש. מפתיעה במיוחד היא קביעתו של חיות, שיש לקוות לצמצום הדפסת הספרים ב'ז'רגון, אך לא על ידי החזרת הצנזורה. העיתון קיבל את תשובתו של חיות באכזבה, והעורך הפטיר בשולי התשובה כי הסתירות הפנימיות בתגובתו של חיות גלויות לעין כול.¹¹⁰

להגנתו של חיות יצא יעקב לוי, רב המחוז של ודוביצא (Wadowice),¹¹¹ ובמאמר ל־*Orient* דווקא. לוי מכנה את הצעותיו של דויטש 'התגרות הירואית', שמטרתה לחדש את החיים היהודים בגליציה, ואילו על חיות הוא אומר שהפך את הסערה שיצר דויטש לדממה, בהעדיפו את השמרנות. לוי מבקש לסלוח לדויטש על עמדותיו נגד החסידות ונגד הלבוש ה'פולני'. דויטש, הוא אומר, סבל מאוד מהתקפות של חסידים, ולא רצה להמתין עד שהתהליכים ההיסטוריים יבשילו מאליהם, אבל בכך בודד את עצמו. חיות, לעומת זאת, ידע שלו היה תומך באיסור על הלבוש ה'פולני', הוא היה חדל מלהשפיע גם על הלא־חסידים הלבושים בגדים 'פולניים'. מאחר שבגישתו המדעית כבר הפך את החסידים לאויביו, פעל הפעם חיות בזהירות, אומר לוי. הוא גם רומז שכפיית הלבוש טוב 'לה שתבוא מצד הממשלה, ואז ניתן יהיה לראות בה את השגחתו של האל'.¹¹²

109 התנגדותו של חיות נשמעת יותר כהתנגדות טקטית מאשר כהתנגדות מהותית, והיא מצביעה כאן, כמו במקומות אחרים, על עמדותיו המורכבות והעצמאיות. מבחינה זו הוא לא היה רב גליצאי טיפוסי. ראו למשל דבריו על הטמפל בלמברג בספרו 'מנחת קנאות', המוקדש למלחמה ברפורמה בגרמניה: 'ובענין אשר שאלני חכם אחד, להחריץ משפטי על עניני בתי כנסיות אלו, אשר נתיסדו זה ערך עשרים שנה בע"מ (=בערי מלוכה) וויען פראג פעסט, ובימינו גם בעיר לעמבערג, כי לא שינו שם מטבע הברכות והתפלות, גם אין להם שום תפלה בלשון אשכנז, ולא הנהיגו בשיר בכלי עוגב (איריגל), רק ענין הדרשות בלשון אשכנז, וגם לשיר במקלות שקורין (קארה), ופקחו עין לעשות סדר נכון בעת התפלה, שיהיו הכל עומדין שמה באימה וביראת, ומשגיחים שלא ינהגו קלות ראש ושיחה בטלה... הנה ענין הדרשות בלשון צח ונקי אין בזה עון אשר חטא, וכן נהגו אבותינו בספרד וערב ואיטליא לדרוש בלשון צח... ואנחנו פה מדברים בלהג לשון אין בינה, ומצד זה ראוי להצדיק מפעלותם, ומצד הסדר הנה בעונותינו הרבים ראינו בנסיון, כי כל מקום הקדוש מחברו, שמה היתה המחלוקת מצויה יותר... וכן לענין הידור בית הכנסת ודאי מקרי מקדש מעט, וצריך לנהוג בו כבוד ותפארת בכל אופן... ובענין מה שנהגו להעמיד הבימה שקורין שמה סמוך לארון הקודש... ומרן הכסף משנה העיד שראה בהרבה מקומות הבימה בסוף בית הכנסת, לכן אין למחות באלו, אם אפשר לשמוע הקריאה אף באופן זה שהבימה עומדת סמוך לארון הקודש... ובשיר במקלות אף כי הוא נהוג אצלם בכל זאת היה אצלנו ענין השיר במקלות עוד בימי הנביאים והכהנים משרתי המקדש... ומפני זה לא שייך לא כאן בחוקותי' לא תלכו...'. ראו: צבי הירש חיות, מאמר מנחת קנאות, זאלקווא תר"ט, בתוך: כל ספרי מהר"צ חיות, ב, ירושלים תשי"ח, עמ' תתקצ-תתקצב.

110 ראו: Wiener Blätter, 3.8.1851, 62, p. 324.

111 הרב יעקב יחזקאל לוי מונה לתפקידו בשנת 1846. יצאו לו מוניטין של איש משכיל ובקי בשפות. ראו: 379–380, pp. 1847, 25, Allgemeine Zeitung des Judenthums, 14.6.1847. ראו גם: מ' סמט, הלכה ורפורמה (הלכה מול תביעות המציאות בראשית העידן המודרני), חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, תשכ"ז, עמ' 65–66.

112 Ein Kreisrabbiner, J. L..., 'Die unbefangene Stimme', Orient, Leipzig 1851, pp. 585–590. המחבר אמנם חותם את שמו בראשי תיבות, אבל הם אינם משאירים כל מקום לספק באשר לזהותו.

משהגיע התזכיר של דויטש אל משרד הדתות נשלחו העתקים ממנו להנהלות המחוזות בגליציה, והן נתבקשו להביע את דעתן על יישום הצעות התזכיר. בנוסף לכך, נכתבו בקהילות יהודיות שונות מחאות נגד התזכיר, בחתימת רבים מחברי הקהילות. אחת המחאות הללו הגיעה מהקהילה היהודית בצ'ורטקוב. על מה מבוסס כרטיס הכניסה ל'מדינה הגרמנית האחדה' של הרב מסמבור, שואלים יהודי צ'ורטקוב, האם רק על הבגד? בנסותם להטיל דופי בפטריוטיות האוסטרית של היהודים ה'גרמנים', מזכירים הכותבים את אירועי 1848-1849, ואומרים כי אירועים אלה כבר הוכיחו שהגרדיסטים היו לובשי בגד 'גרמני' קצר דווקא. היהודים הגליצאים שדבקו בבגד ה'פולני' הארוך הוכיחו את אהבתם למולדת (האוסטרית) שלהם ואת דבקותם בבית הקיסר ועמדו כסלע איתן נגד סערות הזמן.

הכותבים אומרים כי דויטש משמץ את רבני גליציה רק כדי להאדיר את עצמו. איזו תועלת צמחה משלוש שנות כהונתו בסמבור? הוא הרי נקרא לחקירה בהנהלת המחוז ונדרש להשיב על שאלות בקשר למעורבותו במהפכה של 1848, אך לא הצליח להוכיח את חפותו. הרבנים הגליצאים 'הלא פילוסופים' הם שדאגו להחזיר רבים מבני הנוער אל דרך החוק בשנות המהפכה הסוערות, על ידי מתן עצות ואמירת דרשות. רב המחוז שלנו, נתן רוזצווייג, הם כותבים, אף גייס תמיכה עבור האוסטרים בזמן המאבק עם ההונגרים והאיטלקים, ועל כך זכה למילות תודה מן השלטונות.¹¹³

צ'ורטקוב לא הייתה הקהילה היהודית היחידה שמחתה נגד הצעותיו של דויטש. מחאה דומה נשלחה גם מהקהילה היהודית בטרנוב (Tarnów). גם יהודי טרנוב מדגישים את חוסר הפטריוטיות האוסטרית של דויטש, ומספרים כי בשנת 1848 האשימוהו השלטונות האוסטרים בניהול תעמולה בקרב בני קהילתו למען הצטרפות לתנועת המהפכה. האם החסידים והאדמו"רים שאותם מבקש דויטש לדכא הצטרפו גם הם לתנועות המהפכניות בשנת 1848, שואלים יהודי טרנוב. האם לא היו אלה דווקא היהודים הלבוישים כ'גרמנים' בווינה, בהונגריה ואחר כך גם בלמברג שניצבו לצד המהפכנים?

יהודי טרנוב הוסיפו שהקביעה כי הקפטן הוא המונע מן היהודים להתגייס לצבא אינה אלא עלילה. גם הם רומזים לקשר הגליצאי בהונגריה ובאיטליה, ואף טוענים כי הניצחון האוסטרי על המהפכנים בהונגריה ובאיטליה הושג בעזרתם של יהודים גליצאים ששירתו בצבא. הם היו לבוישים בבגדים 'פולניים' טרם שירותם, ועם סיום השירות הם קישטו את הקפטנים שלהם במדליות כסף וזהב של אוסטריה. יותר מכך, אומרים יהודי טרנוב, אין אנו

של הכותב (למאמר כולו יש כותרת נוספת: Mittheilungen aus Galizien. לוי חתם כך לעתים גם במאמרים שכתב ל-"Wiener Blätter", מאמרים שבסופם הוסיף את שמו המלא). אפיון דומה של חיות ניתן לראות גם בידיעה מזיקלב שנשלחה ל-"Wiener Blätter" הווינאי. הכותב, המעריך את חיות כבעל חיוניות וכישרונות אינטלקטואליים, אומר כי בגלל רצונו להיות מקובל על כל אנשי הקהילה, אורתודוקסים ומודרנים, הוא איננו עושה אף צעד אחד לשיפור החינוך והתפילה במקום. ראו: Wiener Blätter, 25.3.1850, 3, p. 19

113 ראו: מחאה של יהודי צ'ורטקוב אל משרד החינוך והדתות האוסטרי נגד התזכיר של הרב שמואל דויטש מסמבור, 14.8.1851, Teki Schneider, Kt. 1792 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/5781b), עמ' 115-118.

מכירים שום יהודי גליצאי הלבוש כ'גרמני' שהתנדב מרצונו לצבא, למעט כמה מקרים יוצאי דופן של רופאים או עורכי דין. רוב היהודים הלבושים כ'גרמנים' פשטו עם הקפטן הישן שלהם גם את הדת, את המוסר ואת אהבת המולדת, והם מנהלים חיים חופשיים ומאמינים שעליהם להיות אופוזיציונרים לממשלה האוסטרית בשל השקפותיהם הליברליות.¹¹⁴

ההאשמה כאילו הליברלים היהודים אינם פטריוטים אוסטרים נשמעה לא רק בחוגים האורתודוקסיים שלבשו בגדים 'פולניים'. אחרי דיכוי המהפכה נותרו הליברלים היהודים בבחינת חשודים בעיני כל הצדדים, הן הפולניים הן האוסטריים, שכן הניצחון האוסטרי הביא אתו לא רק את חיסול התביעות הלאומיות הפולניות, אלא גם את נפילתו של עידן הליברליזם הקצר. השלטון החדש באוסטריה היה שמרני וקתוליו-רומנטי, ובתור שכזה סלד מרציונליזם ליברלי וממגמות דתיות רפורמיסטיות, בין של הקתולים ובין של היהודים. כך, למשל, במכתב שכתב שר החינוך והדתות החדש, הרוון ליאו טהון (Count Leo Thun), אל גולוחובסקי ב־13 ביולי 1851, הוא מזהיר אותו מבחירתם של 'יהודים' רפורמים, שלעתים קרובות רק נושאים תואר של יהודים, אבל הם למעשה רציונליסטים ללא כל אמונה, ואינם אלא גורם משחית בדומה לקתולים הגרמנים (Deutschkatholiken).¹¹⁵

'הקתולים הגרמנים' היה שמה של תנועה קתולית ליברלית שנוסדה בגרמניה בשנות הארבעים של המאה ה־19 וביקשה לבצע רפורמה בכנסייה הקתולית. היא לא קיבלה את סמכותו של האפיפיור ודרשה לבטל מנהגים שמקורם היה לדעתה באמונות תפלות, כמו עליות לרגל ופולחן של חפצי קדושים נוצרים. 'הקתולים הגרמנים' ניסו לתקוע יתד באוסטריה בשנת 1848, אך סופה של המהפכה הביא לחיסולה של התנועה באוסטריה.¹¹⁶ לליברליזם הקתולי לא היה מקום במשטר החדש באוסטריה, והוא העדיף לטפח את הקתוליות הרומנטית. ליברליזם הפך שם נרדף לרדיקליזם ולמהפכנות. ההשוואה שעשה טהון בין ה'רפורמים' היהודים בגליציה ובין הקתולים הגרמנים הותירה את הליברלים היהודים קרחים הן מן הצד הפולני הן מן הצד האוסטרי.

מי שניסה לתקן את התמונה היה מיכאל גולדנברג מז'ולקוב,¹¹⁷ שחזות דעתו צורפה אל חזות הדעת של הנהלת המחוז בתשובה למשרד הדתות. גולדנברג יצא, בין היתר, נגד 'המגמה

114 ראו: מחאה של יהודי טרנוב (לעיל, הערה 8), עמ' 285–290.

115 למכתב של טהון לגולוחובסקי ראו: אוסף האדמיניסטרציה האוסטרית בגליציה, הארכיון הממלכתי ההיסטורי המרכזי בלבוב, TsDIA-L 146-4-199 (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/8894.19), עמ' 38.

116 על 'הקתולים הגרמנים' בגרמניה ובאוסטריה ראו: H.J. Hahn, *The 1848 Revolutions in German-Speaking Europe*, Harlow 2001, pp. 30–32; J. Sperber, *Rhineland Radicals: The Democratic Movement and the Revolution of 1848–1849*, Princeton 1991, pp. 126–129 וינטר (לעיל, הערה 32), עמ' 162–164, 220–221.

117 גולדנברג, אחיו של מ"ל כתב העת 'כרם חמד', היה ראש הקהילה בז'ולקוב לפני 1848. כאשר הצדיק מבלו ביקר בעיר וזכה להכנסת אורחים חמה של הרב חיות, היה זה גולדנברג שמנע ניסיון לנהל את התפילה בנוסח ספרד לכבודו של האורת. ראו: *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, 7.4.1845, 15, pp. 223–224.

של השנים האחרונות' לראות ביהודים ה'גרמנים' בגליציה אנשים חשודים ועוינים לממשלה האוסטרית, מגמה שהביאה את הממשלה להתייחס אליהם כ'אם חורגת'. חייבים להפסיק חשדנות זו, הוא אומר, ולהבין כי האיבה לממשלה ונטיות ספריטיות של אוסטריה רחוקות מהם. גולדנברג יודע שהחשדנות החלה בעקבות השותפות עם המהפכנים הפולנים, ולכן הוא מצטדק ואומר, כי ההתלהבות מן המהפכה נבעה ממשיכה אחר החירות הפתאומית שעלתה לפתע על סדר היום. רוב המצטרפים למהפכה התכוונו לפעול ביחד עם הממשלה ולא נגדה. כל רצונם היה לפעול למען שוויון אזרחי לכל הנתינים. מכל מקום, קובע גולדנברג, האלמנט היהודי ה'גרמני' רואה באוסטריה את מולדתו ומוכן לתת עבודה 'את בשרו ואת דמו'. גולדנברג גם מוחה נגד הטענה שהיהודים הגרמנים הם 'רציונליסטים חסרי כל אמונה דתית-פוזיטיביסטית'. להיפך, הוא אומר, אלו אנשים בעלי דת אמיתית, הרוצים להפריד את התוכן מן הקליפה ולשמר את הדת בטהרתה. גולדנברג מבקר בעקיפין את חיות, הרב של קהילתו, ואומר כי הרבנים שלא ביקרו בבתי ספר אלא עברו את הבחינות באופן אקסטרני, כמו רבני המחוז בצ'רנוביץ, בקולומיאה ובז'ולקוב, אינם טובים מחבריהם 'האובסקורנטים'. ההשכלה היא עבורם עיסוק שולי ולא מהותי, ובעזרתה הם מנסים לשוות לעצמם מראית עין של מקיימי החוק.¹¹⁸

ז. אחרית דבר: אריאל הבסבורג הנה בא

השותפות עם הפולנים הפכה לסיפור מן העבר, שיהודי גליציה ניסו להתנצל עליו, להכחיש את קיומו, ולהתפאר בכך שלא היה להם כל חלק בו. במקביל לכך החלה להתפתח הערצה לקיסר פרנץ יוזף, הערצה שלא הייתה לה לכאורה סיבה סבירה, שהרי פרנץ יוזף היה זה שעצר את האמנציפציה של היהודים. מדוע אפוא התפעלו היהודים מן הקיסר החדש? אמנם, בחלוף השנים התגלה פרנץ יוזף כקיסר נוח ליהודים, אך ספרות השבחים לכבודו החלה הרבה לפני שהיהודים יכולים היו לדעת זאת.

סקירה של ספרות השבחים לקיסר מגלה שמרבית העומדים מאחוריה היו יהודים גליצאים דווקא.¹¹⁹ נראה שהיהודים שמחו להיפטר מזיכרון העבר והעדיפו לחיות תחת חסותו של הקיסר, ואפילו במשטר של ניאור-אבסולוטיזם, מאשר תחת חסותה של האצולה הפולנית, שנתגלתה כמשענת קנה רצוף. אין פלא שהם הפכו בשמחה ליהודים 'אוסטרים'. יותר מכך, לא הכול קיבלו בהתלהבות את רעיון החירות, ובפרט את חירותו של ההמון. המהפכה הביאה עמה גם חששות ממהומות ומאיבוד הפרנסה, מחשדנות ומחקירות של השלטונות. דיכוי

118 ראו: חוות דעה של מיכאל גולדנברג אל משרד הדתות, 15.3.1852, אוסף האדמיניסטרציה האוסטרית בגליציה, הארכיון הממלכתי ההיסטורי המרכזי בלבוב, 146-14-298 TsDIA-L (צילום מיקרופילם בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/8613.2), עמ' 69-79.

119 ראו: ג' גוברין, 'הקיסר פרנץ-יוסף הראשון בספרות העברית', מהות: כתב עת ליצירה יהודית, ב [7] (חורף תשנ"א), עמ' 55-89.

המהפכה, לעומת זאת, החזיר לרחובות את השקט ואת הסדר ואתם גם את תחושת הביטחון הכלכלי.¹²⁰

וכך התעוררו מתרדמתם גם כותבי העברית ששתקו בין השנים 1848–1851 והחלו לכתוב לכבוד הקיסר, אם בשיר אם בתפילה. ראשון השירים לכבוד פרנץ יוזף נכתב בידי בן למברג, שמחה רבנר, ואין כמוהו להעיד על ההקלה הגדולה שחשו יהודי גליציה: הם יכולים להכריז כי מלכם הוא מלך אוסטריה בלא להתנצל, להסביר או לחשוש. שירו של רבנר נכתב לרגל ביקורו של הקיסר פרנץ יוזף בגליציה באוקטובר 1851, והוא מדבר בעד עצמו:

תרועת מלך

פ צחי גאליציא רנה. יושביה מחאו כף
ר וממי הדרת מלך. בהמן חוגג ירוע ע
א ריאל הבסבורג הנה בא משיח יי עזו ז
נ גיד ממשל אוסטריא, מושיע ורב את א
ץ הלי ורני יושבת למברג כי מלכך בתוככי י
י וסף בן פורת, בסוד גבורי חיל נער ק
א תיו לאומים לקראתו יחד יקחת ישרו נ
ז בחו זבחי לבבכם והובילו שי למור א
ע ליני גאותו הריעו, שנו ושלשו בהד ר
ף ראנץ יאזעף יחי: מלכנו פראנץ יאזע פ!¹²¹

אין בשיר הזה הלל לחירות וגם לא שמחה על שחרור הלאומים, שלא היו מסימני שלטונו של פרנץ יוזף. כל שיש בו הוא הערצה ל'נגיד ממשל אוסטריא', האיש שתחת שלטונו אין יהודי גליציה צריכים להתחבט עוד בשאלה: 'ob deutsch oder polnisch'. עתה הם יכולים היו להצהיר בפשטות כי הם 'יהודים אוסטרים'.

120 כך למשל כותב הרב צבי הירש חיות: '...לכן עמדתי על המשמר לראות תכלית ואחרית של כל אלו ההסתערות והתרגשות בזמנינו, ברוב מדינות אירופא בכלל ובקיסרית עסטרייך בפרט, ובמשך הזמן ראיתי פרעות ולא סדרים בארץ, מפני כי רוב העם עדיין אינם מוכשרים ומבושלים כל צרכם להשכיל הטובות הנצמחות מהחופש אשר ניתן. ותחת שושן יצא חוח ותחת אשר רצו שרי המדינה להועיל להעם בכל אופן, עדרי העם חוק נתקו עניני המוסר, וגרמו לשפך דם נקי חנם, וכגמול ידיהם ישולם להם...'. ייתכן שחיות רומז כאן לרצח אברהם כהן בעיצומם של ימי המהפכה, שהיה שיאם של פרסומי ההסתה והפגנות הרחוב נגדו, שנתאפשרו כתוצאה מן החופש הפתאומי. ראו: חיות (לעיל), סוף הערה 109, עמ' תתקף. ואולם לא רק יהודים שמחו על החזרת השקט והביטחון, וגם המעמד הבינוני במדינות השונות של הקיסרות חש כך. ראו: J.-P. Bled, *Franz Joseph*, Oxford 1992, p. 83.

121 ראו: כוכבי יצחק, 16 (1852), עמ' 2.